

บทที่ 5

ยุทธวิธีการดำรงชีวิตของคนแม่เหิระในภายใต้กระแสการพัฒนาและการอนุรักษ์

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงพื้นที่อันเนื่องมาจากการอนุรักษ์และผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิธีการดำรงชีพ ทั้งยังก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในมิติต่างๆ โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่ที่รองรับของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการอนุรักษ์และการพัฒนา เื่อนไข กระบวนการ ยุทธวิธีในการต่อรองปรากฏอยู่ในแบบแผนการดำรงชีวิตประจำ ตั้งแต่ในบ้าน ริมถนน ศาลาประชาคม การประชุมร่วมของคนในหมู่บ้าน ซึ่งอาจจะมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่กลยุทธ์ที่ปรากฏขึ้นเหล่านี้ สามารถอธิบายผ่านกรอบแนวคิดยุทธวิธีการดำรงชีวิตของ Kollmair และ Gamper (2002) ซึ่งอธิบายผ่านการเปลี่ยนแปลงทุน 5 ประเภท คือ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางกายภาพ และทุนทางการเงิน เพื่อใช้ในการสร้างรูปแบบการดำรงชีวิตที่หลากหลาย และสอดคล้องกับปัจจุบัน ซึ่งต้องวิเคราะห์รูปแบบการเข้าถึง และความสัมพันธ์ของทุนทั้ง 5 ประเภท โดยมีกรอบวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์ว่าด้วยการสะสมทุนแบบไล่ยึด (accumulation by dispossession) ของ David Harvey (2003) มาช่วยอธิบายกระบวนการขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการพื้นที่ โดยเฉพาะกระบวนการผลิตสร้างพื้นที่ธรรมชาติและพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐ โดยมีการอธิบายใน 2 ประเด็นหลัก คือ

ประเด็นแรก การอธิบายวิถีชีวิตชุมชนภายใต้การเปลี่ยนผ่านของการพัฒนาและการอนุรักษ์ อธิบายผ่านกรอบแนวคิดยุทธวิธีการดำรงชีวิตของ Kollmair และ Gamper (2002)

ประเด็นที่สอง การผลิตสร้างพื้นที่ธรรมชาติและพื้นที่อนุรักษ์ เป็นการอธิบายช่วงของการก่อกำเนิดอุทยานแห่งชาติคอยสุเทพ-ปุย ใช้กรอบการวิเคราะห์ของวาทกรรมธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและการวิเคราะห์วาทกรรมของ Foucault (1970) มาช่วยในการอธิบายกระบวนการที่เกิดขึ้นร่วมกับการใช้กรอบการวิเคราะห์ของการควบคุมและครอบครองพื้นที่ (territorialization) ของ Vandergeest (1996)

5.1 วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนใต้การเปลี่ยนแปลงของการอนุรักษ์และการพัฒนา

“...บ้านของฉันอยู่หลังเขา...อยู่หลังเขาจริงๆ นะจะบอกให้ ฉันไม่ได้ล้อเล่น บ้านของฉันชื่อบ้านแม่เหิระใน หมู่ 3 ตำบลแม่เหิระ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่เพียง 10 กิโลเมตร และตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-

ปุ๋ย เธอคงสงสัยว่าพวกเราเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติได้อย่างไร... กี่ปู่ ย่า ตา ทวด ของเราย้ายมาตั้งรกรากอยู่ที่นี่ตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว ลินะ ซึ่งหมายถึงเราอยู่ที่นี่มาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2482 อุทยานเสียอีกที่มา ประกาศทับทีหลังเมื่อปี พ.ศ. 2524 หรือยี่สิบห้าปีที่ผ่านมานี้เอง...

ลุงหล้าเล่าว่า...อู๋ยบั้น อู๋ยกอง อู๋ยอิน อู๋ยใจ อู๋ยอ้าย เป็นห้าคนแรกที่มาตั้งบ้านอยู่ที่นี่ พวกเขาเป็นคนขมุที่ย้ายมาจากหลวงพระบางโน่นแน่ะ พอมาถึงก็เจอวัดร้าง ของคนลัวะตั้งอยู่ก่อนแล้ว เราจึงไม่ใช่พวกแรกที่อยู่ที่นั่นนะ ไม่มีใครรู้ว่าทำไม คนลัวะย้ายไปที่อยู่อื่น แต่คนสมัยก่อนก็อพยพย้ายถิ่นฐานเป็นเรื่องธรรมดาอยู่แล้วนี่นะ...”

ข้อมูลแผ่นพับที่จัดทำโดยกลุ่มเยาวชนเฮฮาแม่เหิยะในบ่งบอกถึงกลุ่มคนที่เป็ต้นกำเนิดชุมชนของพวกเขาสองกลุ่มใหญ่ดังที่เคยกล่าวไปแล้วในบทที่ 3 คือ กลุ่มชาวลัวะ และชาวมุหลักรฐานทางวัตถุที่สามารถบอกได้ว่าชุมชนเหล่านี้ตั้งมาเมื่อใด และมีความเป็นมาอย่างไรเราจะหาได้ยากถึงยากมา ดังนั้น สิ่งที่ผู้วิจัยสามารถทำได้ คือ การเรียงลำดับความเป็นมาของชุมชนผ่านการบอกเล่าประวัติชีวิต (oral life histories) ทั้งจากชาวบ้านในพื้นที่แม่เหิยะในและผู้ที่เป็คนภายนอกชุมชน เพื่ออธิบายเรื่องราว ความเป็นมาของผู้คนและชุมชนในอดีตได้ชัดเจนขึ้น

5.1.1 กำเนิดชุมชนที่พึ่งพาฐานทรัพยากรในป่า

“...แต่ก่อนนี้คงจะมีอยู่ประมาณสามสี่ครอบครัวที่ไปตั้งบ้านเรือนข้างใน ก็คนพื้นราบจากข้างนอกนี่แหละ เอาเข้าๆ คงจี้เกียดเดินเข้าเดินออกป่าเลยสร้างบ้านตั้งรกรากอยู่ที่นี่เลย บางคนไปเผั่วถางทำไร่ทำนาในนั้น ก็เลยเป็นชุมชนใหม่ขึ้นมาเพราะแต่ก่อนนี้แม่เหิยะมีแค่ 5 หมู่บ้าน คือ บ้านคำหนัก บ้านบอ บ้านป่าจี้ บ้านท่าข้าม แล้วก็บ้านดอนปิน หลังจากนั้นจึงขยายเป็น 10 หมู่บ้าน...”¹

อ้ายสมานเป็นคนบ้านดอนปิน หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เหิยะ มีอาชีพเผาหินขอ (กระเบื้อง) ซึ่งเป็นอาชีพที่ตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ ได้เล่าถึงความเป็นมาของตนเองว่า เป็นลูกหลานของพญามูลเมฆ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนบริเวณที่ราบเชิงคอกำทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่ มาตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ บ้านเรือนสมัยก่อนส่วนมากใช้ใบหญ้าคาหรือใบตองตึงมุงหลังคา จึงมีความคิดที่จะทำกระเบื้อง

¹ สัมภาษณ์อ้ายสมาน จันทลักษ์ณ์ วันที่ 11 มิถุนายนพ.ศ. 2554

ดินขอ เนื่องจากพื้นที่แม่เหิยะจะมีแหล่งดินที่สามารถใช้ปั้นกระเบื้องได้ มีแหล่งของดินบริเวณเชิงคอยคำ ที่เรียกว่า “น้ำหลง” ที่ทางขึ้นคอยคำติดริมลำห้วยแม่เหิยะ โดยจะขุดลึกลงไปประมาณ 1 เมตร จะเป็นดินเหนียวใช้มาปั้นได้ ซึ่งคนเมืองเรียกว่า “ดินค้าง” ซึ่งปัจจุบันไม่ค่อยมีแล้ว ต้องสั่งซื้อมาจากลำพูน อาชีพทำกระเบื้องดินขอนี้เป็นอาชีพเสริมหลังว่างเว้นจากการทำนา คือ ตั้งแต่ช่วงหลังเก็บเกี่ยวข้าวหรือว่างจากงานในนาแล้วชาวบ้านก็จะไปฟันไม้ตามป่าเชิงคอย ซึ่งในสมัยนั้นมีป่าตั้งแต่บริเวณหลังวัดป่าจี้เป็นต้นไป

“...สมัยก่อนคนแถวบ้านคอนป็นเป็นเอาวัวเอาควายไปเลี้ยงข้างในป่า ตั้งแต่รุ่นพ่ออู๊ยะยังหน้อยๆ พอเดินได้ก็ตามผู้ใหญ่เข้าป่าแล้ว ทางเข้าป่าขึ้นไปก่อนจะถึงคอยปุยเรียกว่า “ผาลาด” ถ้าทำนาเสร็จแล้วก็จะปล่อยเข้าป่าเพราะไม่มีที่ราบให้วัวควายกินหญ้าแล้ว บ่ต้องกลัวเสือเข้ามากัดวัวควายเพราะมีนัก เจ้าหนึ่งมี 60-70 ตัว อย่างพ่ออู๊ยะยายเขายังมีเป็นร้อยตัวเลย เสือกมีฝ้องแต่บ่หนัก บางคนก็ไปแบ่งห้างไว้พัก บางคนก็ขี่จิงเดินทางไป มากี่เลยไปแบ่งบ้านตั้งรกรากอยู่ในนั้น เป็นเลขเรียกว่าแม่เหิยะโน น่าจะมีมาเมินว่ากันเป็นหลักร้อยปีเลย...”²

จากคำบอกเล่าของอ้ายสมานจึงพอมองเห็นภาพคร่าวๆ ของชุมชนในอดีตบริเวณนี้ ก่อนที่จะมีการเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานเพิ่มเติม ตามความเห็นของอ้ายสมานจึงมีการเข้าไปอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่แม่เหิยะในมานับร้อยปีแล้ว เนื่องจากมีหลักฐานการเข้าไปใช้พื้นที่จากที่ราบเชิงคอยขึ้นไปถึงคอยปุย โดยเฉพาะบริเวณที่เรียกว่า “ปางควาย” ซึ่งเป็นหลักฐานบ่งชี้ว่าชาวบ้านได้เข้าไปใช้พื้นที่ในป่าคอยสุเทพในการหาอยู่หากินมานานแล้ว ดังนั้น บ้านแม่เหิยะในก็น่าจะมีคนตั้งถิ่นฐานมานานเช่นเดียวกัน เพียงแต่คนสูงอายุที่เกิดในบ้านแม่เหิยะในที่ยังมีชีวิตอยู่เกิดเมื่อราว พ.ศ. 2480 ซึ่งเป็นช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่นาน

“...ผมเคยได้ยินลุงปิ่นแก่เล่าให้ฟังว่า พ่อแก่เดินทางมาแถวนี้ตั้งแต่แกยังตัวเล็กๆ แดงๆ เคนเตาะเตาะๆ ยังเดินไม่แข็งแรงเลย...”³

² สัมภาษณ์อ้ายสมาน จันทลักษ์ ณ วันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2554

³ สัมภาษณ์ลุงจำชาติ ณ วันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2554

ดูจำเริญความถึงอดีตของคนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ณ ชุมชนแห่งนี้ให้ผู้วิจัยฟัง พ่ออุ้ยที่ดูจำเริญถึงเสียชีวิตเมื่ออายุได้ประมาณ 70 ปี ในปี พ.ศ. 2527 ซึ่งหมายความว่า พ่ออุ้ยเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ณ พื้นที่แห่งนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2470-2480 แต่ก็คงจะมีบ้านคนมาตั้งอยู่ก่อนแล้วเพียงแต่มีไม่มาก ซึ่งก็คือ คนพื้นถิ่นที่เข้ามาบุกเบิกทำไร่ไถนา เลี้ยงวัวเลี้ยงควายตามชายป่าและอาจจะมีการตั้งถิ่นฐานมาแล้วนับร้อยปีก่อนช่วงเวลาปัจจุบัน เพียงแต่ไม่สามารถสืบค้นหาร่องรอยการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกในชุมชนแห่งนี้ได้ แต่จากการสัมภาษณ์ทั้งคนในชุมชนแม่เหิยะในและชุมชนใกล้เคียงพอจะทราบได้ว่า ในยุคเริ่มของการตั้งถิ่นฐาน มีคนเข้ามาอยู่อาศัยโดยสามารถแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 ดังนี้

กลุ่มแรก คนชุมชนแม่เหิยะเดิม ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานมาแล้วอย่างน้อย 100 ปีที่แล้ว มีประวัติความเป็นมายาวนาน ทั้งในตำนานและพงสาวดาร คือ สืบเชื้อสายมาจากลัวะมาตั้งแต่สมัยขุนหลวงวิรังคะพ่ายศึกพระนางจามเทวี แต่ลัวะในตำบลแม่เหิยะ เป็นลัวะกลุ่มเดียวที่เหลืออยู่ตามเชิงคอกสุเทพ โดยไม่ยอมย้ายถิ่นไปอยู่ที่อื่นและไม่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยศึกของหริภุญชัย จึงกลายเป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ตามป่าเขาถ้ำนาไพร มีการตั้งถิ่นฐานตามสองฝากฝั่งลำห้วยแม่เหิยะ นับตั้งแต่บ้านแม่เหิยะใน บ้านป่าจี้ บ้านอุโบสถ บ้านท่าข้าม บ้านคำหนัก และบ้านคอนปิน ซึ่งก็คือ บริเวณพื้นที่ในตำบลแม่เหิยะในปัจจุบัน

ผู้วิจัยขอทำความเข้าใจความเป็นมาของชาวลัวะพื้นถิ่นเมืองเชียงใหม่ ในยุคพญามังรายสร้างเวียงเชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. 1839 พร้อมกับการต้องการในการขยายอำนาจไปสู่หริภุญชัย พญามังรายได้ขุนนางชาวลัวะคนหนึ่ง ชื่อ “อ้ายฟ้า” ทำหน้าที่เป็นไส้ศึก ช่วยให้การขยายอำนาจของพญามังรายในบริเวณนี้สำเร็จ⁴ อย่างไรก็ตาม แม้พญามังรายสามารถสร้างเมืองเชียงใหม่โดยมีชนเผ่าไต (ไตยวน) เข้ามาครอบครองบริเวณนี้ก็ตาม แต่ชาวลัวะที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ก็ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อมีการอยู่อาศัยช่วยกันมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานจึงเกิดการยอมรับซึ่งกันและกันทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวลัวะและไต ดังเช่นที่ผู้ปกครองไตยอมรับพิธี เช่น บวงสรวงบูชาบรรพบุรุษของชาวลัวะ ที่ปรากฏในคำกล่าวอัญเชิญปู่สะย่าสะว่า “ลัวะเยยะไร่บ่หื้อตายคา ไตเยยะนาบ่หื้อตายเหี่ยวแห้ง” จนยากจะแยกออกว่าใครเป็นลัวะใครเป็นไตในปัจจุบัน โดยเฉพาะคนในตำบลแม่เหิยะ แม้ว่าคนส่วนใหญ่ไม่เคยรู้ว่าชาติพันธุ์ดั้งเดิมของตัวเองคือใคร อาจรู้เพียงว่าเป็น “คนเมือง” เพราะพูดจาเป็นคำเมือง จึงต้องสังเกตสัญลักษณ์ที่ว่าชนกลุ่มใดที่บูชาและนับถือผีปู่และย่าสะ บูชาเสาอินทขิล ชนเหล่านั้นล้วนสืบเชื้อสายมาจากชาวลัวะนั้นเอง (กฤษณา เจริญวงศ์, 2531:13-15, ประเวศ สายกัปปี้, 2543:1-31)

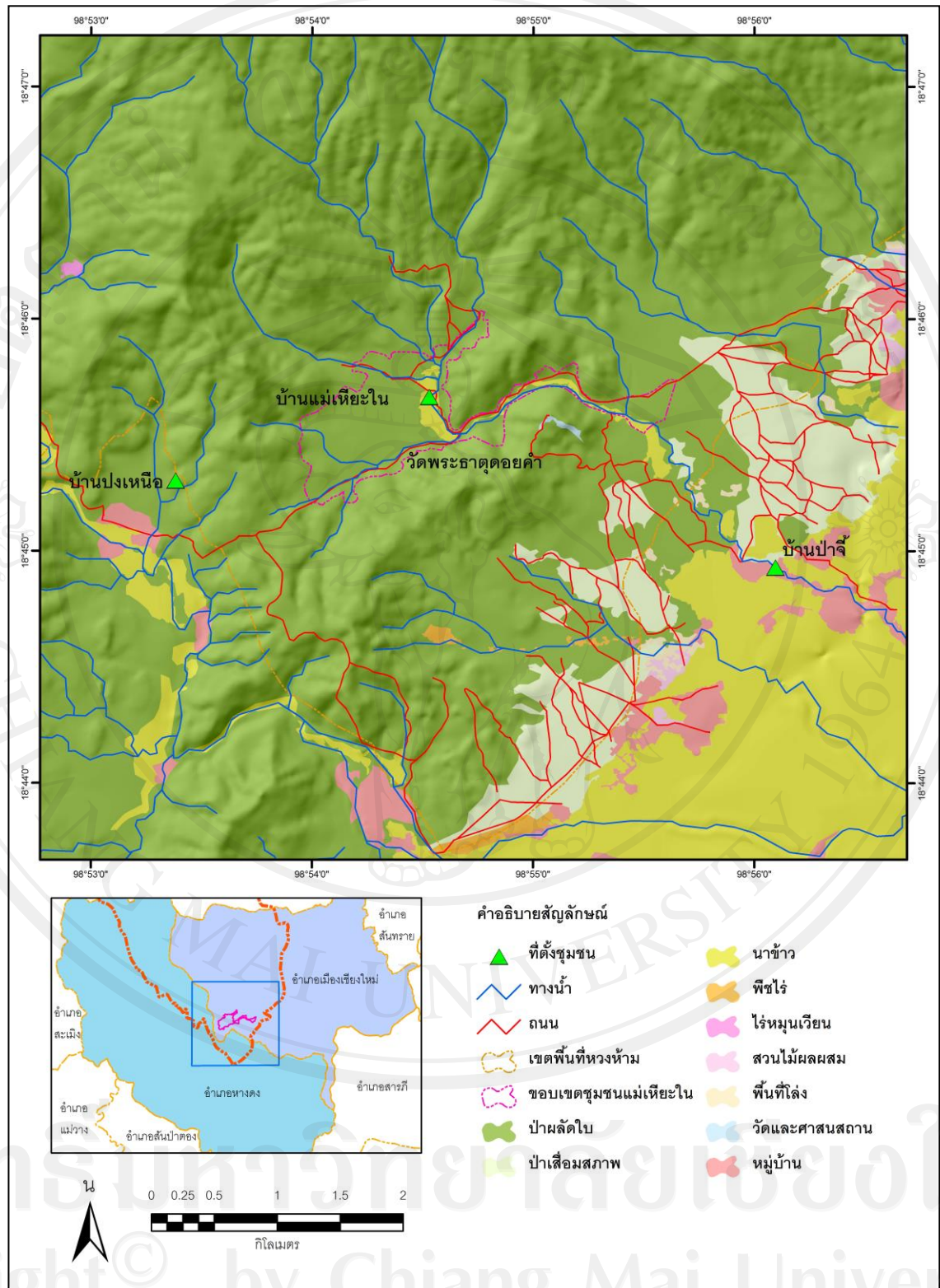
⁴ เพื่อเป็นการตอบแทนความดี อ้ายฟ้าจึงได้ปกครองหริภุญชัยในเวลาต่อมา

วิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้ในอดีต คือ การทำการเกษตรแบบยังชีพ และการเก็บหาของป่าล่าสัตว์ การแลกเปลี่ยนสินค้าอาจจะมีบ้างแต่น้อยเนื่องจากมีผู้คนอาศัยอยู่เพียงเล็กน้อย คือ มีประมาณไม่เกินสามครัวเรือนในระหว่างปี พ.ศ. 2460-2470 อันเป็นช่วงก่อนที่คนกลุ่มที่สองจะอพยพเข้ามา ซึ่งหมายถึง กลุ่มชาวมุขที่เป็นแรงงานรับจ้างตัดไม้

กลุ่มที่สอง แรงงานทำไม้ชาวมุขที่เข้ามาในช่วงใดช่วงหนึ่ง ระหว่างปี พ.ศ. 2470-2480 จากหลักฐานที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 พอจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นแรงงานตัดไม้ของบริษัทอีสต์เอเชียติก ฝรั่งเศสที่มีคนในบังคับเป็นสัญชาติลาว เนื่องจากความต้องการเนื้อไม้สักในตลาดโลกที่พุ่งสูงขึ้น ส่งผลต่อความต้องการแรงงานในการทำไม้เพิ่มขึ้นด้วย ชาวมุขเหล่านี้มีถิ่นฐานมาจากเมืองหลวงพระบางในประเทศลาว บางส่วนไปตัดไม้ที่ป่าแมกก จังหวัดเชียงราย อีกส่วนหนึ่งเดินทางไปตัดไม้ในเขตนครลำปาง และเดินทางไปยังป่าไม้สักที่บริษัทได้รับสัมปทานในเขตอำเภอฮอด และอำเภอแม่แจ่ม ต่อมาหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 สงบลง ทางบริษัทฯ ต่างมีหนี้สินเพิ่มขึ้นจนต้องชะลอการชำระหนี้และอาจจนเป็นสาเหตุให้แรงงานชาวมุขเหล่านี้จำเป็นต้องโยกย้ายไปรับจ้างตัดไม้ในพื้นที่อื่น และชาวมุขกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งในแรงงานมุขจำนวนมากเหล่านี้อาจเดินทางมาลงหลักปักฐานบริเวณชุมชนแม่เหิยะใน โดยยังมีอาชีพรับจ้างตัดไม้เช่นดังเดิม และเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นบรรพบุรุษของชาวแม่เหิยะในปัจจุบัน

หลังจากปี พ.ศ. 2480 ที่มีการตั้งถิ่นฐานร่วมกันของคนสองกลุ่มร่วมกันแล้ว วิถีชีวิตและการทำมาหากินของชาวบ้านไม่แตกต่างกันมากนัก การบุกเบิกที่ดินในยุคนี้ก็มีความเป็นอิสระปลอดจากการควบคุมของรัฐพอสมควร ขึ้นอยู่กับกำลังกายความสามารถของแรงงานในแต่ละครัวเรือนว่ามีมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ สภาพพื้นที่ของชุมชนแม่เหิยะในซึ่งเป็นที่ราบระหว่างหุบเขาเล็ก ๆ การตัดฟันไม้เถาป่าเพื่อทำการเกษตรจึงจำกัดวงอยู่บริเวณที่ราบริมลำห้วยแม่เหิยะเท่านั้น ส่วนการถือครองที่ดินและการถ่ายโอนสิทธิการครอบครองจะยึดหลักสิทธิตามการบุกเบิกและสิทธิในการใช้ และส่งผ่านสิทธิการครอบครองให้แก่ลูกหลานในครอบครัวของตนเอง

การทำการเกษตรและการเพาะปลูกในยุคนี้ เป็นการทำการเกษตรแบบยังชีพ เน้นการปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน เช่นเดียวกับการปลูกพืชผักผลไม้หลากหลายชนิด ส่วนกับข้าวหรืออาหารที่ใช้สำหรับบริโภคในชีวิตประจำวันได้มาจากการ “เซาะว่าหากิน” คือ การเก็บหาของป่า พืชผักป่า หน่อไม้ป่า การจัดสัตว์น้ำตามลำห้วย รวมถึงการล่าสัตว์และการเลี้ยงสัตว์เช่น ไก่ หมู ไข่ บริโภคในครัวเรือน ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการพึ่งพาฐานทรัพยากรในการดำรงชีวิตสูงมาก อย่างไรก็ตามการแลกเปลี่ยนสินค้าที่จำเป็นในการบริโภค เช่น เกลือ น้ำตาล อาหารแห้งต่างๆ มาจากการนำของป่าที่เก็บหามาได้ไปขาย แต่ครอบครัวชาวมุขกลับได้เงินจากการ

ภาพ 5.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนแม่เหิระโนและชุมชนใกล้เคียง พ.ศ. 2497

ที่มา: การแปลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2497 มาตรฐาน 1: 15,000

รับจ้างตัดไม้ที่สามารถนำไปใช้ได้สะดวกกว่า จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ลูกหลานชาวขมุในปัจจุบันมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีเมื่อเทียบกับครอบครัวอื่น ๆ ในชุมชนแม่เหียะในยุคปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยุคนี้ มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติ แต่เนื่องด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มบ้านเล็กๆ สองกลุ่ม คล้ายกับว่าคนในชุมชนอยู่กันแบบ “ต่างคนต่างอยู่” ไม่ยุ่งเกี่ยวกัน การเป็นกลุ่มก้อนหรือความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ มีไม่มาก ซึ่งอาจส่งผลมาถึงยุคปัจจุบันนี้ด้วย

พิจารณาจากภาพที่ 5.1 แสดงการใช้พื้นที่ในปี พ.ศ. 2497 การใช้พื้นที่ในยุคนี้จะเห็นว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ในชุมชนแม่เหียะในเป็นพื้นที่ป่า โดยมีที่นากลางหมู่บ้านอยู่ในบริเวณแคบๆ ริมลำน้ำแม่เหียะ เช่นเดียวกับชุมชนบ้านปางที่มีพื้นที่ทำนาอยู่ริมลำห้วยแม่ตาช้าง ส่วนพื้นที่ชุมชนด้านทิศตะวันออกแม้จะมีการก่อตั้งชุมชนมานานแล้ว แต่พื้นที่ของแต่ละหมู่บ้านยังกระจัดกระจาย อย่างไรก็ตามเริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าบริเวณเชิงดอยคำและดอยสุเทพมากขึ้น

หากพิจารณาการเคลื่อนย้ายแรงงานและการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกเริ่มด้วยกรอบการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจหลายประการ คือ ในกระบวนการที่ Marx เรียกว่าการสะสมทุนยุคบุกเบิก (primitive accumulation) โดยพิจารณาไปที่การทำกรเกษตร การยึดที่ดินของชาวนา และการขูดรีดทรัพยากรเพื่อตอบสนองระบบทุนนิยมนั้น มีความซับซ้อนพอสมควร โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาในกรณีแรงงานชาวขมุ ดังต่อไปนี้

ประการแรก การเคลื่อนย้ายแรงงานชาวขมุอาจมีลักษณะข้ามไปในบางขั้นตอนตามกรอบการสะสมทุนยุคบุกเบิกของ Marx คือ มิได้เป็นการยึดที่ดินของชาวนารายย่อย แต่เป็นการยึดครองรัฐท้องถิ่นที่เคยเป็นประเทศราชของสยามโดยอิทธิพลของประเทศจักรวรรดินิยมที่แผ่เข้ามาในภูมิภาคแถบนี้ ชาวขมุจึงกลายเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส โดยที่ยังยึดติดกับการทำมาหากินซึ่งยังคงพึ่งพาฐานทรัพยากรในพื้นที่สูงมาก มิได้เป็นชาวนาหรือเกษตรกรที่มีอาชีพเพาะปลูกเพื่อการค้าขาย ในขณะที่ลาวซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสในยุคนั้นยังไม่เกิดกระบวนการยึดที่ดินเป็นของรัฐ แต่ปัจจัยผลักดันให้แรงงานขมุออกนอกพื้นที่เกิดมาจากการต้องการเนื้อไม้สักในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น ในแง่ตลาดโลกจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการดึงเอาแรงงานชาวขมุออกนอกพื้นที่ แต่แรงงานเหล่านี้มิได้นับว่าเป็น “แรงงานอิสระ” ตามกรอบของ Marx เนื่องจากมิได้ผ่านขั้นตอนการเป็นชาวนาและการยึดครองที่ดินโดยรัฐซึ่งจะผลักดันชาวนาให้เป็นแรงงานอิสระ โดยกลายไปเป็นแรงงานในการทำไม้ซึ่งอยู่ในการควบคุมของบรรษัทข้ามชาติ อย่างไรก็ตาม ชาวขมุส่วนใหญ่ยังพอมีสระในการเลือกที่จะอยู่อาศัยในถิ่นเกิด หรือเลือกจะไปเป็นแรงงานตัดไม้ในการควบคุมของบรรษัทก็ได้ แม้ว่าบางกลุ่มอาจโดนเกณฑ์แรงงานมาก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานต่างๆ แล้ว น่าจะเกิดจากแรงจูงใจในเงินค่าจ้างทำไม้ เช่นเดียวกับกลุ่มชาวขมุที่ลักลอบเข้ามา

เมืองไทยโดยไม่ผ่านการควบคุมของบริษัททำไม้ก็ล้วนแต่ต้องการเงินค่าจ้างเพื่อการดำรงชีวิตเช่นเดียวกัน แม้ว่าแรงงานเหล่านี้มิใช่แรงงานอิสระตามนิยามของ Marx ก็ตาม

ประการที่สอง หากพิจารณาร่วมกับกรอบการวิเคราะห์เรื่องการสะสมทุนแบบไล่ยึด (accumulation by dispossession) ในกรณีป่าไม้สักเมืองไทย จะพบความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เนื่องด้วยรัฐสยามในขณะนั้นอยู่ในกระบวนการสถาปนาความเป็นรัฐสมัยใหม่ โดยมีเครื่องมือในการสถาปนาอำนาจรัฐคือ การทำแผนที่เพื่อกำหนดเขตแดน อาณาเขตต่างๆ ให้เป็นจริงขึ้นมา ทั้งที่ก่อนหน้านี้อาณาเขตเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ไร้ความหมาย ไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด (Tongchai, 1994) ตามมาด้วยกระบวนการครองครองและควบคุมพื้นที่ อันเป็นการยึดเอาพื้นที่ที่ธรรมชาติรวมถึงพื้นที่สาธารณะไปเป็นของรัฐส่วนกลางดังที่ Vandergeest (1996) เรียกว่า internal territorialization โดยมีขั้นตอนคือ 1) การอ้างอธิปไตยเหนือดินแดน โดยที่ดินที่ไม่มีเจ้าของหรือผืนป่าตกไปอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐส่วนกลาง กรมป่าไม้ 2) การกำหนดเขตป่าโดยรัฐนิยามความหมายของป่าขึ้นมาใหม่และออกกฎหมายกำหนดพื้นที่ป่าสงวน โดยการกำหนดในแผนที่และให้เอกชนสัมปทานป่าไม้ และ 3) การแบ่งประเภทป่าตามหลักทางนิเวศวิทยา มีการนำระบบการกำหนดเขตอนุรักษ์จึงเกิดป่าอนุรักษ์ และป่าเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการสัมปทานป่าไม้ แต่การสัมปทานป่าไม้ดำเนินการโดยบริษัทข้ามชาติหลายสัญชาติ ทั้งของอังกฤษ ฝรั่งเศส และเดนมาร์ก ซึ่งล้วนแต่เป็นประเทศจักรวรรดินิยม ทรัพยากรส่วนรวมซึ่งหมายถึงป่าไม้สักในกรณีนี้ จึงเปรียบเสมือนปัจจัยการผลิตโดยที่แรงงานชาวมุมิได้เป็นเจ้าของวัตถุดิบเอง เป็นเพียงแรงงานรับจ้างในการจัดหาวัตถุดิบเท่านั้น กระบวนการนี้จึงอาจนับได้ว่าเป็นการสะสมทุนเบื้องต้นของพื้นที่ป่าไม้ภาคเหนือของไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2435-2470 ดังนั้น การตั้งถิ่นฐานในยุคแรกเมื่อพิจารณาถึงการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวมุ มีสาเหตุเนื่องมาจากกระบวนการสะสมทุนเบื้องต้นในระดับภูมิภาคและรัฐส่วนกลาง ซึ่งเป็นยุคที่รัฐสยามกำลังพัฒนาไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ด้วยสาเหตุของการบีบบังคับของชาติตะวันตกผู้เป็นเจ้าของอาณานิคมทั้งหลาย

5.1.2 วิธีการทำไม้ในชุมชนแม่เหียะใน

หลังจากเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานตัดไม้ชาวมุจากเมืองหลวงพระบางเข้ามาในฝั่งไทย ได้แก่ ป่าสักแถบเชียงราย ลำปาง และเชียงใหม่ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 เสร็จสิ้นลง แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับอุตสาหกรรมตัดไม้ในเมืองไทยค่อนข้างรุนแรง ดังกรณีของบริษัทอีสต์เอเชียติก (ฝรั่งเศส) ที่ต้องทำเรื่องขอผ่อนผันการชำระค่าภาคหลวงป่าไม้แม่กกในปี พ.ศ. 2475 ส่วนการทำไม้ที่ป่าแม่แจ่ม ทางบริษัทยังสามารถทำไม้ต่อไปได้จนถึงปี พ.ศ. 2477 โดยช่วง 2 ปีสุดท้าย ทางบริษัทฯ รับปากรัฐบาลจะพยายามปล่อยไม้ให้ล่องมาทางออบหลวงให้ได้มากที่สุด แต่การปล่อยไม้

ก็เป็นไปด้วยความยากลำบากเนื่องจากสภาพภูมิประเทศทำให้เสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก เมื่อหมดสัญญาสัมปทานการทำไม้ของบริษัท จึงสิ้นสุดลงในปีนั้น

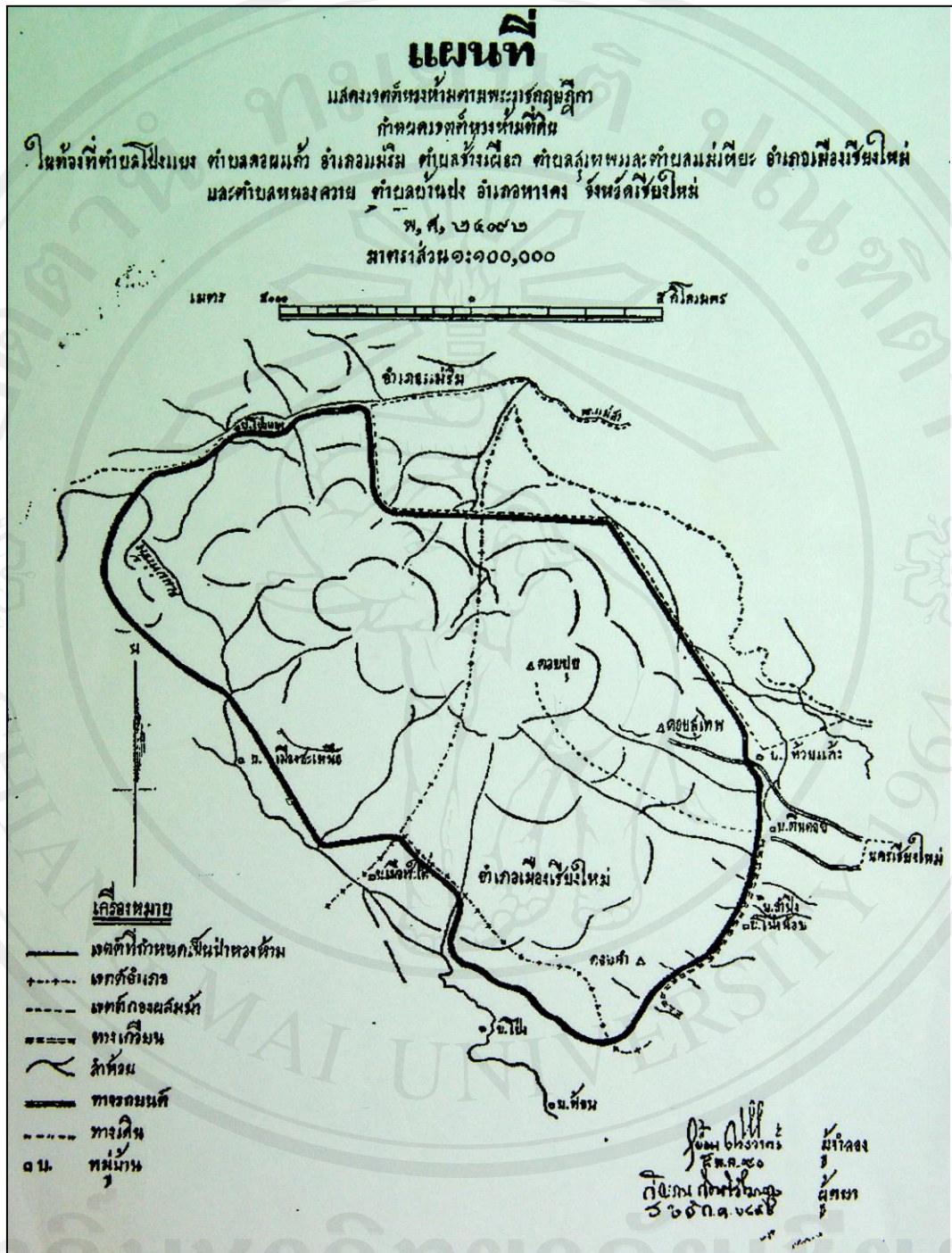
เมื่อสิ้นสุดการทำไม้ แรงงานชาวขมุอาจจะต้องเดินทางกลับถิ่นเกิดในแถบหลวงพระบาง แต่ในบางกลุ่มอาจจะยังคงไปรับจ้างตัดไม้กับบริษัทอื่น ๆ บางกลุ่มก็เดินทางไปทั่วเพื่อหาที่ลงหลักปักฐาน ดังในกรณีของหัวหน้าของชาวขมุที่ชื่อ “พ่อนายเด่น”⁵ ได้นำกลุ่มแรงงานชาวขมุเล็ก ๆ ราว 3-4 คนเดินทางเข้ามาในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ โดยประกอบอาชีพรับจ้างตัดไม้ตามสั่ง ในยุคนั้นพื้นที่ป่าแถบคอกคำ ชุมชนแม่เหียะโน ไปจนถึงเขตบ้านปาง อำเภอหางดง มิได้เป็นพื้นที่สัมปทานป่าไม้ของบริษัทใด ซึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจากลักษณะทางกายภาพชีวภาพของป่า ซึ่งเป็นป่าเบญจพรรณผสมกับป่าเต็งรัง (ป่าแพะ) โดยมีป่าดิบแล้งอยู่ในบริเวณริมห้วยแม่เหียะตอนกลาง และมีไม้สักอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก จึงมิได้ตกอยู่ในสัมปทานของบริษัทใด ดังนั้นป่าที่มิได้ตกอยู่ในกระบวนการกำหนดขอบเขตป่าในกรณีป่าเขตคอกคำและชุมชนแม่เหียะโน นับเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญอันเป็นแหล่งรายได้ที่ำจุนชีวิตคนกลุ่มเล็กๆ ได้ในเวลาต่อมา

“...ไม้สักมันบ่ค่อยมีนักเต้าใด ตีหันมีก้ำต่อ(ต่อ)บ่ก็ต่อ เป็นขอบตัดอันหมู่
ไม้แดง ไม้ประดู่เอาไปแป้ง(สร้าง)บ้านแป้งเฮือน ไม้อย่างอื่นคงจะมีฟ้อง แต่
ไม้แดงรู้สึกว่าจะคนจะนิยมนักเหลือเป็น...”

ไม้ที่ชาวบ้านแม่เหียะโนรับจ้างตัดในยุคนั้นมีหลายชนิดพันธุ์ แต่ชนิดพันธุ์ที่เป็นที่นิยมมากที่สุดน่าจะเป็นไม้แดง รองลงมาคือ ไม้ประดู่ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นชนิดพันธุ์ไม้ที่พบในป่าเบญจพรรณ แม้ว่าไม้เหล่านี้อาจจะมีปริมาณน้อยกว่าไม้เต็ง รัง เหียง ที่สามารถพบในพื้นที่ป่ารอบชุมชนแม่เหียะโนได้มากกว่า แต่ด้วยลักษณะของเนื้อไม้ที่แข็งแรง มีลวดลายสวยงาม จึงเป็นที่ต้องการของผู้ซื้อไม้มากกว่า โดยการตัดไม้นั้น เมื่อชาวบ้านจากชุมชนใกล้เคียงต้องการไม้อะไร ก็จะทำารส่งไม้ผ่านพ่อนายเด่นซึ่งเป็นหัวหน้าแรงงานชาวขมุ แต่สถานภาพคงไม่แตกต่างจากพ่อเลี้ยงที่เป็นเจ้าของปางช้างขนาดย่อม ๆ เลยทีเดียว เนื่องด้วยชุมชนบริเวณชานเมืองด้านใต้ของเมืองเชียงใหม่มีผู้เป็นเจ้าของช้าง (จำนวน 2 เชือก) เพียงผู้เดียว คือ พ่อนายเด่น ดังนั้น การดำเนินกิจการรับจ้างตัดไม้

⁵ ยังคงมีความสับสนว่าพ่อนายเด่นเป็นใคร หรือเป็นคนในบังคับของชาติใด เนื่องจากมีชาวบ้านบางส่วนเชื่อว่าเป็นไตหรือไทใหญ่ ซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษ แต่ถ้าวางอย่างขอชาวบ้านที่เชื่อว่าเป็นไตนั้นดูจะมีเหตุผลรองรับมากกว่าเมื่อพิจารณาจากเอกสารของทางราชการที่กล่าวถึงเงี้ยว (ไต) ว่าเป็นผู้มีปัญญาไว้ใน กจร. ร.5 ม.16/10 (บทที่ 3 หน้า 101) อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านเกือบทั้งหมดต่างตอบตรงกันว่า เขาเป็นหัวหน้าผู้ซึ่งนำชาวขมุเข้ามายังพื้นที่แม่เหียะโนพร้อมกับช้างสำหรับลากไม้อีก 2 เชือก

⁶ สัมภาษณ์ผู้สูงส่ง 11 มิถุนายน เมษายน พ.ศ. 2554

ภาพ 5.2 แผนที่เขตหวัดห้ามปี พ.ศ. 2492

ที่มา: ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 66 ตอน 28 วันที่ 17 พฤษภาคม 2492

ส่งผลให้สภาพทางเศรษฐกิจของพ่อนายเด่นอยู่ในระดับตื้นถึงตื้นมาก เป็นที่รู้จักของคนในชุมชนแถบนี้ดีพอสมควร ในปัจจุบันลูกหลานของพ่อนายเด่นต่างแยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในที่อื่นจนหมด ขณะเดียวกันแรงงานชาวชุมชนแม่เหียะในอนาคตมีความเป็นอยู่ดีพอสมควร เนื่องจากมี

รายได้ที่เป็นตัวเงินจากค่าจ้างตัดไม้ ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวลูกหลานชาวขมุในปัจจุบันจึงจัดได้ว่าค่อนข้างดีเมื่อเทียบกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชน ส่วนพื้นที่ในการทำไม้ยุคนี้อาจจะไม่ใหญ่นัก แต่คงมีขนาดพื้นที่กว้างพอสมควร เนื่องจากต้องเดินทางขึ้นไปตามทิวเขาชันเพื่อไปตัดไม้ แล้วชักลากลงมากองไว้ที่ปางช้าง (ปัจจุบัน คือ บริเวณลานโล่งข้างปากทางเข้าวัดสวนพริก) ก่อนจะชักลากไปไว้ที่เชิงคอยเข้าบริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ให้ชาวบ้านที่ส่งไม้นำไปแปรรูปต่อไป

ต่อมาในปี พ.ศ. 2492 มีการกำหนดเขตหวงห้ามที่ดิน ตั้งแต่ ตำบลโป่งแยง ตำบลคอนแก้ว อำเภอแม่ริม ตำบลช้างเผือก ตำบลสุเทพ ตำบลแม่เหิยะ อำเภอเมืองเชียงใหม่ และตำบลหนองควาย ตำบลบ้านโป่ง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2492 ซึ่งมีเนื้อหาว่าห้ามก่อสร้างสิ่งปลูกสร้าง หรือกระทำการใด ๆ ในที่ดินนั้นหาได้กระทบกับการทำไม้ของชุมชนแม่เหิยะในไม่ เนื่องด้วยยังคงเป็นพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางของอำนาจรัฐ อย่างไรก็ตาม ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500-2510 การทำไม้ของชุมชนได้ยุติลงเนื่องจากการขายช้างที่เหลือเพียงเชือกเดียวให้แก่ปางช้างแถบแม่ขาน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ แรงงานเหล่านี้จึงหันไปประกอบอาชีพอื่น แต่การทำการเกษตรแบบยังชีพคงมีอยู่ต่อไป

5.1.3 ไม้พื้น สวนเกษตร และการเข้ามาของคนรุ่นที่ 2 (พ.ศ. 2500-2524)

“...ตอนผมเข้ามาที่นี้ยังเป็นป่ารกไปหมดเลยนะ มาถึงก็ถางหญ้า ตัดไม้ ขุดดิน ปรับพื้นที่ด้วยกำลังตัวเองล้วน ๆ คิดว่าอยากทำการเกษตร ทำสวน ผมทำเสาไม้ไปปักเป็นขอบเขตที่ดินของตัวเอง แล้วก็เพาะมะม่วงว่าจะเอาไปปลูก แต่บางครั้งก็หาย เสาไม้บางที่ชาวบ้านก็ลักขุดเอาไปเฉยๆ ก็มี (หัวเราะ)...”⁷

หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา มีการอพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แม่เหิยะในเป็นระลอกๆ ทั้งจากการก่อตั้งสถานีวิจัยเกษตรแม่เหิยะ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2509 และการก่อสร้างขยายสนามบินพาณิชย์⁸ และการสร้างคลองชลประทานในช่วงปี พ.ศ. 2518-2520 ช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านได้สูญเสียที่ดินจากการเวนคืนของรัฐเนื่องจากโครงการดังกล่าว นอกจากนี้ ยังมีการอพยพเนื่องจากการขยายตัวเมืองเชียงใหม่ออกไปทางทิศตะวันตก เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้ชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานบริเวณป่าเชิงคอยสุเทพเพิ่มมากขึ้น โดยผู้

⁷ สัมภาษณ์ลูกเล็ก 7 เมษายน พ.ศ. 2554

⁸ หลักฐานสำคัญที่เหลือในปัจจุบันอันเนื่องมาจากการขยายสนามบินเชียงใหม่ คือ การขุดดินบริเวณข้างสนามบินลงไปใช้สำหรับการปรับพื้นที่สนามบินเชียงใหม่ ซึ่งบริเวณที่ขุดดินไปนั้นปัจจุบัน คือ ที่ตั้งสนามกีฬาเทศบาลตำบลสุเทพ

ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมีอยู่หลายกลุ่มตั้งแต่คนชุมชนรอบๆ บ้านแม่เหิยะใน (ตำบลสุเทพ ตำบลแม่เหิยะ อำเภอเมือง และตำบลหนองควาย ตำบลบ้านปาง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่) ประมาณ 17 ครอบครัว มีทั้งมาบุกเบิกพื้นที่เอง และมารับจ้างเปิดพื้นที่เพื่อทำสวน รับจ้างทำสวน ซึ่งต่อมาก็บุกเบิกพื้นที่เป็นของตัวเองด้วย ซึ่งในขณะนั้นแม้จะมีพระราชกฤษฎีกากำหนดที่ดินหวงห้ามในเขตนี้แล้ว แต่มิได้เป็นที่รับรู้ของชาวบ้านแต่อย่างใด ดังคำพูดของชาวบ้านคนหนึ่งว่า

“...เป็นมาประกาศอะหยังยังใด บ่มีใครได้รู้ได้หัน เป็นไป๋เอ่อกำหนดเขตเต้าใด ก่อลากบนแผนที่ บ่ได้มาสำรวจว่ามีชุมชนอยู่ทางใดผ่อง ใ้มาแบ่งบ้านแบ่งจองในป่าผ่อง...”⁹

ต่อมาแม้จะมีกฎกระทรวงที่ประกาศให้พื้นที่หวงห้าม (ซึ่งเคยประกาศในปีพ.ศ. 2492) ให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติดอยสุเทพในปี พ.ศ. 2507 โดยใช้ขอบเขตเดิมของพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตหวงห้ามฯ ซึ่งมีการให้เหตุผลว่า “เนื่องจากป่าแห่งนี้มีไม้สัก ไม้ตะเคียน ไม้เหียง ไม้ดิง ไม้แงะ และไม้เป่า ซึ่งมีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วย สมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติเพื่อรักษาสภาพป่าไม้ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติไว้”¹⁰ แต่การประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวก็หาได้มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานในป่าดอยสุเทพแต่อย่างใด เนื่องจากยังมีคนเคลื่อนย้ายของผู้คนรอบ ๆ ป่าดอยสุเทพเข้ามาอาศัยอยู่ตลอด แม้จะมีจำนวนไม่มากนักก็ตาม

“...เผอิญพ่อของเพื่อนผมมีที่ดินอยู่ในนี้ แล้วบอกว่าถ้าอยากได้ก็เข้ามาดูจะแบ่งให้ อยากได้เท่าไรก็จัดการถากถางไปเท่านั้น...”¹¹

คนอีกกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่คือ คนต่างถิ่นจากภูมิภาคอื่นในประเทศไทย ทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นลูกจ้าง พนักงานของรัฐ ข้าราชการ รวมถึงงานในภาคบริการ และรับจ้างทั่วไป ส่วนใหญ่รับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับพื้นที่จากเครือข่าย หรือเครือข่ายความสัมพันธ์อย่างอื่น บางคนเข้ามาตั้งแต่ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2510 ส่วนการครอบครองนั้น อยู่ที่กำลังแรงงานของแต่ละคนเองว่าสามารถแผ้วถางพื้นที่ด้วยกำลังกายของตนเองได้มากน้อยเพียงใด

⁹ สัมภาษณ์ ดุงปัน 19 สิงหาคม พ.ศ. 2554

¹⁰ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ หน้า 62 ตอนที่ 124 31 ธันวาคม 2507

¹¹ สัมภาษณ์ ดุงจำชาติ 20 มีนาคม พ.ศ. 2554

ที่มา: ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 81 ตอน 124 วันที่ 31 ธันวาคม 2507

ในขณะที่บางคนสามารถบุกเบิกพื้นที่ด้วยกำลังแรงงานของตนเอง แต่ก็มีบางคนเข้ามาซื้อที่ดินจากชาวบ้านที่เข้ามาอยู่ก่อน ซึ่งต้องใช้แรงของตนเองในการแผ้วถางอยู่ดี เนื่องจากพื้นที่รกชัฏมาก การเข้ามาซื้อที่ดินในพื้นที่แม่เหิยะในในยุคนี้ สามารถพิจารณาได้ว่า ที่ดินได้กลายมาเป็นสินค้าประเภทหนึ่งในระบบตลาดไปแล้ว แต่หากวิเคราะห์จากมุมมองของชาวบ้านแล้ว ผู้ที่เข้ามาซื้อที่ดินหาใช้นายทุนที่ทำการกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรไม่ กลับเป็นการแลกเปลี่ยนในลักษณะที่เรียกว่า “ต่างตอบแทน” โดยเฉพาะกรณีที่ผู้เข้ามาซื้อที่ดินได้ให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์ชาวบ้านในด้านต่างๆ เช่น การออกเงินกู้ การช่วยเหลือเรื่องคดีความต่างๆ ให้แก่ชาวบ้าน ดังคำกล่าวอ้างที่ว่า

“...บ่อใจว่าเขายากจะซื้อก็รวดเข้ามาซื้อ อย่างบางคนที่เป็นมิดี บ่มีผู้ช่วย ประกันตัวออกมาสู้คดี ก่อมีคนใจดีช่วยเหลือออกเงินค่าประกันตัวหื้อ ถ้าหมู่เฮา เสาะตังค์ไปคืนเป็นบ่ได้ ก็แบ่งที่ดินหื้อเป็นเหยีย แต่เป็นก่อบได้บังคับว่าจะต้อง ส้าย(ใช้/จ่าย)หนี้เต้าใด จ่ายเมื่อใด เฮาหื้อของเฮาคนเดียว...”¹²

หากพิจารณาการเข้าถึงที่ดินตามแนวทฤษฎีการเข้าถึง (Theory of access) ของ Ribot & Peluso (2003) มาวิเคราะห์กระบวนการเข้าครอบครองที่ดินของคนในยุคนี้กลไกในการเข้าถึงจะเป็นไปในรูปแบบการเข้าถึงอย่างถูกต้องตามกฎหมาย (legal access) ซึ่งมีได้หมายความว่าถูกต้องตามกฎหมายของรัฐ แต่คือ การครอบครองที่ดินที่ได้รับการยอมรับตามจารีตประเพณีและแบบแผนธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่น อันเป็นเครื่องมือรับประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดินยิ่งกว่ากฎหมายของรัฐ เนื่องจากได้รับการเห็นพ้องต้องกันของคนในชุมชนนั้น โดยไม่มีการละเมิดหรืออ้างสิทธิทับซ้อนกับที่ดินของผู้อื่น สืบเกิดได้จากการที่ชาวบ้านจะรู้ว่าใครมีที่อยู่ตรงไหน ขนาดเท่าไร โดยไม่จำเป็นต้องไปสร้างรัฐเพื่อกำหนดเขตการครอบครองที่ดินแต่อย่างใด ส่วนกลไกและความสัมพันธ์ในการเข้าถึงนั้นเป็นการเข้าถึงผ่านการต่อรองของความสัมพันธ์ทางสังคม (access via negotiation of other social relation) ในที่นี้ก็คือ ความเป็นเครือญาติ คนรู้จัก หรือเป็นผู้ช่วยเหลืออุปถัมภ์คำจูงมาแต่เก่าก่อน

ส่วนการจำแนกตามจุดมุ่งหมายในการเข้าถึงตามแนวคิดของ Ribot และ Peluso (2003) ซึ่งมีอยู่สามประการนั้น คือ 1) การเข้าถึงเพื่อควบคุม 2) การเข้าถึงเพื่อการรักษาสภาพ 3) การเข้าถึงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิ (Ribot and Peluso, 2003) พบว่า การครอบครองที่ดินของชาวบ้านแม่เหิยะ เป็นการเข้าถึงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิ อันเป็นเรื่องของการสร้างการยอมรับหรือทำให้เกิดความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของนั่นเอง

¹² สัมภาษณ์ชาวแม่เหิยะใน 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2554

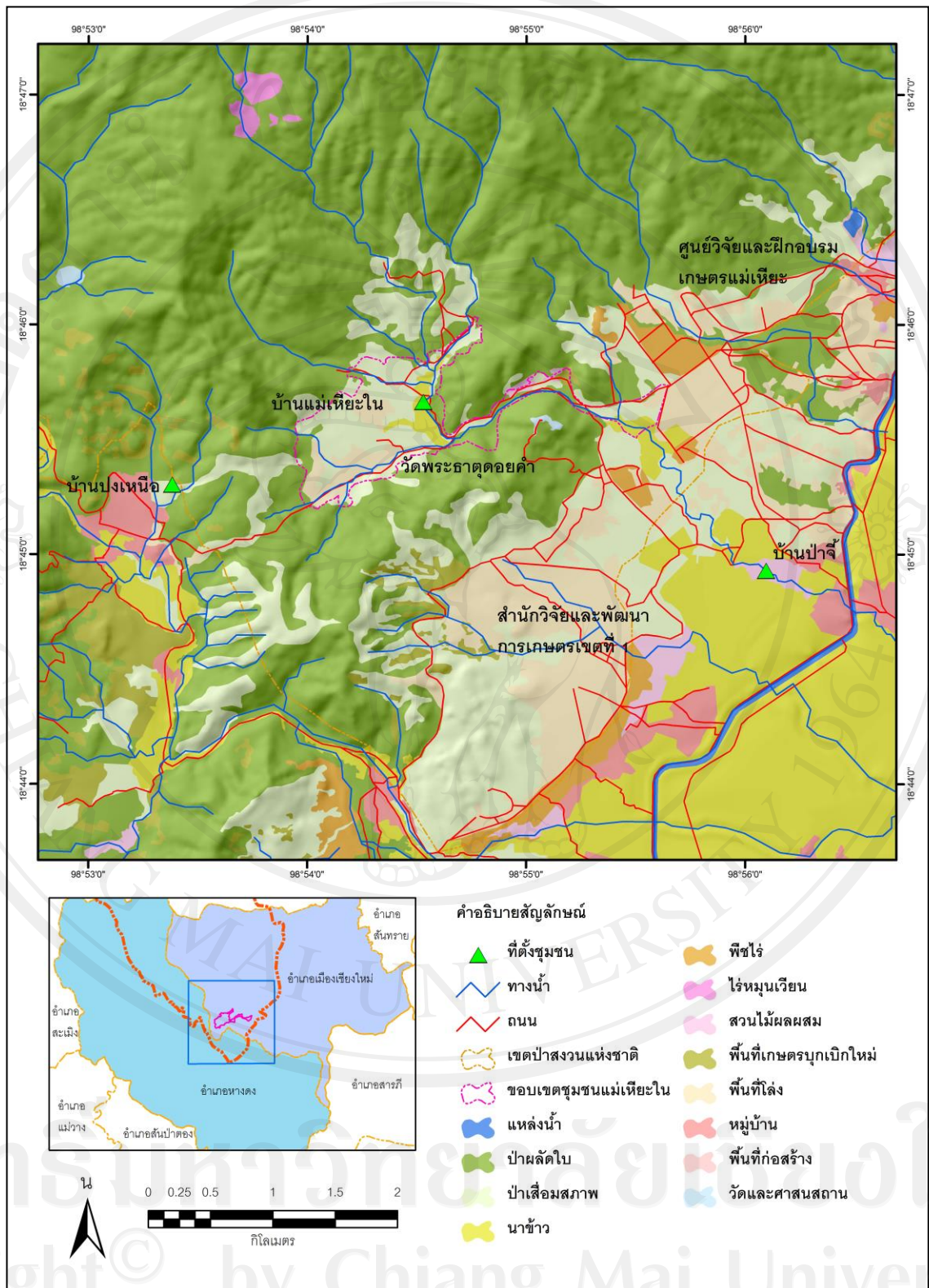
5.1.4 โรงเผากระเบื้องดินขอและดินก่: การเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนในป่ากับชุมชนชนเมือง

ช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2500-2524 นี้ กระบวนการพัฒนาที่เข้ามาในหมู่บ้านจากการตัดถนนเพื่อระเบิดหินของบริษัท พนาสิทธิ์ จำกัด ทำให้มีการเดินทางไปมาหาสู่ระหว่างชุมชนแม่เหิยะในกับชุมชนรอบข้างโดยเฉพาะทางฝั่งตะวันออกเพิ่มขึ้น เนื่องจากถนนเส้นนี้ตัดจากบ้านปางอำเภอหางดง ผ่านบ้านแม่เหิยะในไปยังโรงโม่หินที่ตั้งอยู่ ณ สถานีวิจัยเกษตรแม่เหิยะในปัจจุบัน จึงมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแม่เหิยะในเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยมีการสร้างบ้านและที่พักในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น คือ จาก 5 หลังคาเรือนเพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 30 กว่าหลังคาเรือน

ภาพ 5.4 เกวียนที่ชาวบ้านใช้สำหรับขนไม้ฟืนออกไปขายในช่วงปี พ.ศ. 2510-2524

ในช่วงนี้แม้จะมีการประกาศเป็นป่าสงวนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 แล้วก็ตาม แต่ยังคงมีการเข้ามาครอบครองพื้นที่ เนื่องจากยังไม่มีกั้นเขตชุมชนออกจากเขตป่าสงวน พื้นที่ที่เปลี่ยนจากป่าเสื่อมสภาพอันเนื่องมาจากการทำไม้มาแต่เดิม จึงมีชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกไม้ผลยืนต้นจำพวก ลิ้นจี่ ลำไย มะม่วง ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่จะปลูกปะปนกันไปทั่วไม้แยกปลูกเป็นพืชชนิดเดียว แม้เป็นไม้ผลที่สามารถขายเป็นเงินได้ แต่ก็มิใช่อาชีพหลักของชาวบ้านในยุคนี้ เนื่องจากอาชีพสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่โดยตรง คือ การตัดไม้ฟืนขายให้โรงงานเผากระเบื้องและอิฐมอญ อย่างไรก็ตาม การครอบครองพื้นที่โดยการปลูกพืชผลทางการเกษตร โดยเฉพาะ ไม้ผลยืนต้นชนิดต่างๆ อาจจัดได้ว่าเป็นกลยุทธ์การครอบครองพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับทั้งตามจารีตประเพณีและตามกฎหมาย ดังนั้นในยุคต่อมาพื้นที่ชุมชนแม่เหิยะในจึงเต็มไปด้วยสวนไม้ผลยืนต้น การจำแนกการใช้ที่ดินด้วยภาพถ่ายดาวเทียมที่มีความละเอียดต่ำจึงทำได้ลำบาก

ภาพ 5.5 การใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนแม่เหิระในและพื้นที่ใกล้เคียง พ.ศ. 2519

ที่มา: การแปลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2519 มาตรฐาน 1: 15,000

การตัดไม้พินขายเป็นอาชีพรองที่ทำรายได้ให้กับคนในชุมชน แม้จะมีคนตัดไม้มากนักคือ ประมาณ 5 ราย แต่ก็นับเป็นอาชีพที่มีความสำคัญอาชีพหนึ่ง โดยจะเลือกตัดไม้ในป่าแพะจำพวกไม้แะ (เต็ง) ไม้เปา (รัง) เป็นหลัก นอกนั้นอาจจะมีไม้ชนิดอื่นๆ ไม้ที่กล่าวไปทั้งสามชนิดนั้นเป็นไม้ในวงศ์ยาง (Dipterocarpaceae) จึงให้ความร้อนสูง ติดไฟทนนาน โรงเผากระเบื้องและอิฐมอญจึงนิยมรับซื้อไปเป็นไม้พิน¹³ โดยช่วงเวลาในการตัดพินจะเริ่มขึ้นในเดือนสิงหาคมถึงกันยายน เป็นต้นไป เนื่องจากเป็นช่วงหลังการเพาะปลูกในไร่นา และจะหยุดในช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต (ข้าว) ในเดือนพฤศจิกายน จากนั้นก็จะเริ่มตัดไม้พินอีกครั้ง แต่ช่วงที่ลำบากในการตัดไม้พิน คือ ช่วงฤดูฝน นอกจากจะต้องขึ้นคอยไปตัดและขนลงมาแล้ว การขนไม้พินไปส่งโรงเผากระเบื้องอิฐก็มีความลำบากไม่แพ้กัน เนื่องจากถนนในฤดูฝนจะและเป็นโคลนตม ต้องรอให้ฝนหยุดจึงจะสามารถขนไปขายข้างนอกได้ อย่างไรก็ตาม การส่งไม้พินกับการเผากระเบื้องอิฐต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เนื่องจากการเผาอิฐเป็นอาชีพเสริมที่มักจะกระทำหลังจากว่างจากงานในท้องไร่ท้องนาเท่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างฤดูกาลกับการทำการเกษตรจึงเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้ระบบการผลิตกระเบื้องอิฐดำเนินคู่กันได้ ส่วนโรงเผากระเบื้องอิฐชาวบ้านนำไปขายส่งให้จะอยู่บริเวณบ้านป่าจี้ หมู่ที่ 3 ตำบลแม่เหิยะ เนื่องจากเป็น โรงเผาที่อยู่ใกล้ที่สุด โดยมีประมาณ 5-6 แห่ง ส่วนบริเวณชุมชนใกล้เคียง เช่น บ้านบอ บ้านดอนปิน ก็มีโรงเผาอิฐเช่นเดียวกัน แต่จะอยู่ไกลออกไป ต่อมาหลังมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ในปี พ.ศ. 2524 ทำให้ตัดพินไปขายส่งโรงเผากระเบื้องอิฐไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป และอาจเป็นสาเหตุหนึ่งของการยุติกิจการของโรงเผาอิฐในบริเวณบ้านป่าจี้ทั้งหมด ในขณะที่โรงเผาบริเวณชุมชนรอบนอกยังคงดำเนินกิจการต่อจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีหลายแห่งทยอยยุติกิจการไปก็ตาม

พิจารณาจากภาพที่ 5.5 จะเห็นว่าพื้นที่ของชุมชนแม่เหิยะในช่วงปี พ.ศ. 2519 มีการเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก จะเห็นว่า มีพื้นที่ป่าไม้ที่เสื่อมสภาพลงเป็นบริเวณกว้างทั้งในเขตชุมชนและเชิงดอยทางด้านทิศเหนือ ขณะที่พื้นที่ทำนากลางชุมชนแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนพื้นที่ชุมชนใกล้เคียงนั้น พื้นที่ป่าก็ถูกทำลายค่อนข้างมากเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะบริเวณบ้านปางมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก เนื่องจากการขยายตัวของพื้นที่การเกษตรเข้าไปในเขตป่าเพิ่มขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนแม่เหิยะใน

หากย้อนไปพิจารณาพื้นที่แม่เหิยะในภายใต้กระบวนการผลิตกระเบื้องและอิฐมอญนี้ จะเห็นได้ว่า ชุมชนแม่เหิยะในอดีตเป็นแหล่งวัตถุดิบที่สำคัญในกระบวนการผลิต คือ ดินเหนียวและ

¹³ ส่วนดินที่ใช้ในการผลิตกระเบื้องและอิฐ สามารถหาได้จากบริเวณที่ราบริมลำห้วยแม่เหิยะ ตั้งแต่บริเวณปากทางเข้าบ้านแม่เหิยะใน (ปัจจุบันคือที่ราบริมลำห้วยแม่เหิยะบริเวณดอยคำริสอร์ท) ซึ่งมีเป็นจำนวนมากพอสมควร แต่การนำดินเข้าสู่กระบวนการผลิตนั้นทางโรงเผ่าจะขุดดินและขนไปเอง ไม่ได้ซื้อหรือจ้างคนในแม่เหิยะในขุดให้

ไม้พิน ดังนั้น อาจถือได้ว่าชุมชนแม่เหิยะในถูกผนวกเข้ากับระบบตลาดหรือระบบการผลิตแบบทุนนิยมแล้วในยุคนี้นี้ ชาวแม่เหิยะในที่ที่มีอาชีพตัดไม้พินขายจึงกลายเป็นแรงงานในระบบการผลิตแบบนี้ด้วย แต่ยังไม่ใช่แรงงานอิสระ เนื่องจากต้องยึดติดกับพื้นที่ชุมชนแม่เหิยะในอันเป็นแหล่งไม้พิน และต้องส่งไม้พินขายเฉพาะ โรงเผาไม้ที่แห่งหนึ่ง เนื่องจากข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ ทำให้เกิดความใกล้ชิด การเดินทางขนส่งที่ยากลำบาก ทั้งยังมีปัจจัยจำกัดเรื่องฤดูกาลในการตัดไม้พินไปส่งโรงเผา ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดเดียวกัน หากพิจารณากระบวนการผลิตกระเบื้องดินเผานี้อาจจะนับได้ว่า เป็นการผลิตในระบบทุนนิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาดหรือเศรษฐกิจในภาคเมืองแล้ว แต่ยังไม่สามารถจัดให้เป็นอาชีพหลักได้เสียทีเดียว เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า แรงงานในการผลิตกระเบื้องและอิฐนี้ยังต้องทำการเกษตร (ทำไร่ทำนา) เป็นอาชีพหลักด้วย นั่นคือ กระบวนการผลิตกระเบื้องดินเผาต้องขึ้นอยู่กับแรงงานที่เคลื่อนย้ายไปทำงานตามฤดูกาลนั่นเอง

5.2 อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย: กระบวนการล้อมยึดพื้นที่ การผลักดันแรงงานและปฏิบัติการของวาทกรรมการอนุรักษ์ของรัฐ

ปฏิบัติการในการควบคุมพื้นที่ชุมชนแม่เหิยะในที่ปรากฏในการประกาศอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย นั้นมีกระบวนการในการครอบครองและควบคุมผ่านการออกระเบียบกฎหมายฉบับต่างๆ หลายครั้ง โดยเริ่มตั้งแต่การประกาศพื้นที่หวงห้ามในปี พ.ศ. 2492 จนถึงการประกาศเขตอุทยานฯ ในปี พ.ศ. 2524 โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

5.2.1 ปฏิบัติการของวาทกรรมการอนุรักษ์ของรัฐ

ปี พ.ศ. 2492 รัฐบาลได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 66 ตอนที่ 28 ลงวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2492 กำหนดให้ท้องที่ตำบลโป่งแยง ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม ตำบลช้างเผือก ตำบลสุเทพ ตำบลแม่เหิยะ อำเภอเมืองเชียงใหม่ และตำบลหนองควาย ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเมืองเชียงใหม่ เป็นเขตหวงห้ามที่ดิน ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. 2478 แต่ชาวบ้านในพื้นที่บริเวณนี้ รวมถึงชาวบ้านแม่เหิยะในมิได้มีการแจ้งเอกสารการครอบครองใดๆ ทั้งสิ้น ถือว่าชาวบ้านได้ครอบครองพื้นที่มีอยู่แล้วมาตั้งแต่ต้น มีการใช้พื้นที่เพื่อทำมาหากินเรื่อยมา แม้ว่าในประกาศฉบับดังกล่าวจะห้ามมิให้ผู้ใดเข้าหักร้าง ปลูกสร้าง หรือกระทำการใดๆ ในพื้นที่นี้ แต่การบังคับใช้ระเบียบดังกล่าวหาได้มีผลไม่ เนื่องจากกระบวนการประกาศเขตหวงห้ามมิได้มีการสำรวจพื้นที่อย่างละเอียดทั่วถึง ทำให้มีชุมชนหลายแห่งรวมถึงชุมชนบ้านแม่เหิยะในตกอยู่ในวงล้อมของการประกาศพื้นที่หวงห้ามมาตั้งแต่ต้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2507 มีการกำหนดให้ป่าดอยสุเทพในท้องที่ตำบลโป่งแยง ตำบลดอนแก้ว ตำบลแม่แรม ตำบลแม่สา อำเภอแม่ริม ตำบลช้างเผือก ตำบลสุเทพ ตำบลแม่เหิยะ อำเภอเมืองเชียงใหม่

ที่มา: ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 98 ตอน 57 วันที่ 14 เมษายน 2524

และตำบลหนองควาย ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเมืองเชียงใหม่ เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 124 ตอนที่ 81 ลงวันที่ 31 ธันวาคม 2507

พ.ศ. 2516 ทางราชการได้กำหนดป่าดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ และป่าอื่นๆ ในท้องที่จังหวัดต่างๆ รวม 14 แห่งให้เป็นอุทยานแห่งชาติ กรมป่าไม้จึงส่งนายปัญญา บุญสมบูรณ์ ออกไปดำเนินการสำรวจป่าดอยสุเทพ-ปุย หลังจากนั้นคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติจึงได้มีมติให้กำหนดพื้นที่ที่เป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ โดยกันพื้นที่ของราษฎรออกไป และมีพระราชกฤษฎีกากำหนดบริเวณที่ดินป่าดอยสุเทพ ในท้องที่ตำบลโป่งแยง ตำบลแม่แรม ตำบลแม่สา ตำบลคอนแก้ว อำเภอแม่ริม ตำบลบ้านโป่ง ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง และตำบลช้างเผือก ตำบลสุเทพ ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ให้เป็นอุทยานแห่งชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 98 ตอนที่ 57 วันที่ 14 เมษายน 2524 ครอบคลุมพื้นที่ 100,662.50 ไร่ หรือ 161.06 ตารางกิโลเมตร เป็นอุทยานแห่งชาติลำดับที่ 24 ของประเทศ

เมื่อพิจารณากระบวนการรวบรวมพื้นที่ที่ยังมิได้มีผู้ครอบครองหรือพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงได้โดยเสรี (open access) ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะให้ตกเป็นของรัฐในกรณีของอุทยานแห่งชาติ นอกจากจะเป็นการยึดครองเอาพื้นที่ของชุมชนซึ่งมิได้มีผู้ใดครอบครองสิทธิให้ตกเป็นของรัฐส่วนกลางแล้ว ยังเป็นความพยายามในการทำให้ธรรมชาติกลายเป็นสินค้าเช่นเดียวกับการทำแผนที่ป่าไม้เพื่อการสัมปทานป่าไม้ในยุครัชกาลที่ 5 แต่มีเป้าหมายในการใช้พื้นที่ต่างกัน จากที่เปลี่ยนแปลงป่าไม้ให้เป็นต้นทุนในการทำไม้เชิงพาณิชย์ มาสู่การเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้กลายเป็นพื้นที่ท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการใช้พื้นที่เพื่อการบริโภค แม้ว่าเป้าหมายของการประกาศพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์นั้นจะมีความแตกต่างในเนื้อหาเช่นกัน โดยเฉพาะในกรณีพื้นที่เพื่อการสงวนรักษาพื้นที่ธรรมชาติให้เป็นป่าปลอดมนุษย์ (wilderness) อันเป็นธรรมชาติแรกสุดภายนอกขอบเขตปริณิณทลของมนุษย์ ซึ่งห้ามมิให้มีมนุษย์เข้าไปมีกิจกรรมใดๆ ในพื้นที่ป่าตามธรรมชาติเหล่านั้น ลักษณะเช่นนี้ในประเทศไทยอาจพบได้ในกรณีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (wildlife sanctuary) แต่ในกรณีอุทยานแห่งชาติแล้ว มนุษย์สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์หรือมีกิจกรรมในพื้นที่ได้ราบที่ไม่รบกวนธรรมชาติหรือระบบนิเวศมากจนเกินไป

ข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนของเขตอนุรักษ์ทั้งสองประเภทนี้คือ ในขณะที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอาจเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่ไม่ได้มีจุดเด่นใดๆ แต่อุทยานแห่งชาติจะต้องเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่มีทิวทัศน์สวยงาม มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจสำหรับประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะในแง่ของการเป็นจุดเด่นหรือเอกลักษณ์ (unique) ตามธรรมชาติหรือทิวทัศน์ที่งดงาม เป็นแหล่งพืชพรรณและสัตว์ป่า ธรณีสัณฐาน และเป็นถิ่นที่อาศัยที่มีคุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ การศึกษาและนันทนาการ โดยไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงสภาพ

ไปจากเดิม (IUCN, 1984 อ้างใน สุรเชษฐ เชมฐมาส และครรรชนี เอมพันธุ์, 2538: 232-46) โดยมีแนวคิดพื้นฐานในการจัดการ คือ การอนุรักษ์ไว้ซึ่งธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบหลักของพื้นที่ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน และสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์แก่สาธารณชนในเรื่องต่างๆ เช่น นันทนาการและการท่องเที่ยว การศึกษาวิจัย และการพัฒนาชนบทได้ตลอดไป จำเป็นต้องมีมาตรการหรือวิธีการในการจัดการระดับพื้นที่เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานไปสู่เป้าหมายของการจัดการอุทยานแห่งชาติตามหลักสากลต่อไป (สุรเชษฐ เชมฐมาส และครรรชนี เอมพันธุ์, 2538: 232-46)

การจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติดังกล่าวจึงจำเป็นที่จะต้องสร้างองค์ความรู้ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นพื้นฐานของการสร้างความชอบธรรมในการครอบครองและควบคุมพื้นที่ โดยเฉพาะความรู้ทางด้านป่าไม้และนิเวศวิทยา ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญของการพัฒนาระบบความรู้ในการจัดการพื้นที่ป่าตามธรรมชาติที่เรียกว่า “วนศาสตร์” อันเป็นระบบความรู้ที่กำเนิดขึ้นในช่วงของการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองของชาติตะวันตก และระบบทุนนิยม นับตั้งแต่ยุคของการล่าอาณานิคมจวบจนยุคปัจจุบัน หลักวิชานวนศาสตร์จึงได้กลายเป็นองค์ความรู้หลักที่ครอบงำแนวคิดและวิธีการจัดการพื้นที่ป่าธรรมชาติ ทั้งยังมีการจำแนกออกเป็นสาขาวิชาย่อยต่างๆ มากมาย ซึ่งยิ่งก่อให้เกิดการจำแนกแยกแยะพื้นที่ธรรมชาติอย่างแตกต่างหลากหลายมากขึ้น ดังที่พบในการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ และการกำหนดการใช้ที่ดินตามชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นความรู้ที่นอกจากจะรองรับการประกาศพื้นที่อนุรักษ์แล้ว ยังเป็นกรอบในการกำหนดนโยบายระดับชาติสำหรับการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อม รวมถึงการควบคุมพืชเสพติดบนพื้นที่สูงด้วย (สมบัติ บุญคำเอียง, 2540: 137-141)

5.2.2 นิยามความหมายของ “ป่า” ตามหน้าที่ในระบบนิเวศ และการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ: ความซับซ้อนของนิยามความหมายพื้นที่ธรรมชาติ

ดังที่กล่าวไปข้างต้นเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านวิชาการป่าไม้หรือนวนศาสตร์ที่กลายเป็นทฤษฎีและปฏิบัติการในการจำแนกแยกแยะป่าไม้ตามธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งยังเป็นเครื่องมือของรัฐในการควบคุมและครอบครองพื้นที่ “ความรู้” ที่รัฐพยายามสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าที่สำคัญ คือ หน้าที่ของป่าตามระบบนิเวศ ดังที่ปรากฏในหลักนิเวศวิทยาป่าไม้ ที่กลายเป็นชุดความรู้ ความจริง นิยามความหมายว่า “ป่า” หมายถึง พื้นที่ที่ปกคลุมด้วยพืช พันธุ์ไม้ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่ทำหน้าที่ตามระบบนิเวศ ดังคำพูดของชาวบ้านผู้หนึ่งที่กล่าวว่า

“...ชาวบ้านต้องการรักษาป่า สัตว์ป่า แหล่งน้ำ ทุกอย่างให้สมบูรณ์ เป็นแหล่งผลิตออกซิเจนของเมืองเชียงใหม่...”

...ถ้าคุณกล้าพูดกล้าแสดงออกว่าคุณรักป่าคุณเข้ามาอยู่ตรงนี้ คุณต้องการอากาศใช้ไหม บรรยากาศที่ดีมันเย็นใช้ไหม ทำอย่างไรให้มันเย็นอยู่อย่างนี้ตลอดไป ช่วยกันแก้ไขไหมอย่างไร...¹⁴”

ชุดความรู้เกี่ยวกับป่าดังกล่าวนี้ได้ถูกสร้างขึ้นภายในระยะเวลาไม่กี่สิบปี หลังจากการตั้งโรงเรียนป่าไม้แพร่ในปี พ.ศ. 2479 และการก่อตั้งคณะวนศาสตร์ในปี พ.ศ. 2486 ซึ่งมีเป้าหมายในการผลิตบุคลากรเพื่อรับราชการในกรมป่าไม้ โดยส่วนใหญ่จะเข้าทำงานในองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการทำไม้เป็นหลัก มิได้มีหน้าที่ในการรักษาพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์แต่อย่างใด อย่างไรก็ตามหลังจากมีการส่งอาจารย์ในคณะไปศึกษาต่อทางด้านนิเวศวิทยาในประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 ไม่นาน จึงเกิดการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าไม้ตามหลักทางนิเวศวิทยาขึ้นมา ต่อมาองค์ความรู้ดังกล่าวได้ถูกบรรจุเข้าไปในระบบการศึกษาด้านป่าไม้และสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย นักเรียนนักศึกษาจึงรับเอาแนวคิดเกี่ยวกับป่าไม้ในรูปแบบดังกล่าวนับแต่นั้นเป็นต้นมา ดังจะพบได้จากการพูดคุยกับชาวบ้านแม่เหียะในเรื่องมุมมองที่เกี่ยวกับป่าไม้ แม้ว่าคนยุคเก่าจะมีมุมมองว่าป่าเป็นแหล่งอาหาร เป็นที่พักพิงของคนทุกชั้นชนยาก หรือแม้แต่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านจากภายนอกซึ่งไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ส่วนคนยุคใหม่ที่มีอายุต่ำกว่าห้าสิบปี แม้ว่าจะมองว่าป่าเป็นแหล่งหากินอยู่บ้าง แต่ก็ล้วนมีมุมมองเกี่ยวกับหน้าที่ของป่าตามระบบนิเวศทั้งสิ้น ดังที่พบในบทสัมภาษณ์ของชาวบ้านคนหนึ่งทีกล่าวว่า

“...อยากให้คงความเป็นธรรมชาติไว้ให้เหมือนเดิม ทุกคนต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่ ป่าก็อยู่ส่วนป่า คนก็อยู่ส่วนคน แต่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันต่อไป...¹⁵”

ชุดความรู้ดังกล่าวยังเป็นที่น่าสนใจได้หากพิจารณาภายใต้บริบทของชุมชนที่ถูกปิดล้อมจากการประกาศเขตอนุรักษ์ โดยเฉพาะการตั้งหน่วยพิทักษ์อุทยานฯ แม่เหียะที่เรียกว่า “ทป. 4” ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ “สอดส่อง ดูแล” ทั้งพื้นที่ป่าและชุมชนไปพร้อมกัน ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการตั้งหน่วยจึงเป็นการควบคุมการตัดถางพื้นที่ป่าไม้ และเนื่องจากมีความลึกลับในเรื่องนิยาม

¹⁴ สัมภาษณ์พี่ต่าย 26 เมษายน 2554

¹⁵ สัมภาษณ์พี่หนูช 21 พฤษภาคม 2554

ความหมายของป่า และการกำหนดขอบเขตอุทยานฯ ก็ขาดความชัดเจนเช่นเดียวกัน การควบคุมการตัดฟันต้นไม้ใบหญ้าจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่ป่าตามธรรมชาติเท่านั้น แม้แต่พื้นที่ไร่ สวน ที่โล่ง ไร่หรือไปด้วยวัชพืชซึ่งชาวบ้านครอบครองอยู่ หากทำการแผ้วถางโดยไม่ได้รับอนุญาตก็มีสิทธิถูกเจ้าหน้าที่จับดำเนินคดีได้โดยง่าย

“...ตัดหญ้าในสวนตัวเก่าก็ต้องขออนุญาต ไปฟันไม้ในสวนก่อโดนยับข้างคอก แล้วจะหื้อชาวบ้านเยาะยังใด ที่ดินของเขาแต่ๆ ยังมีสิทธิจะเยาะยังได้...”¹⁶

การกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อการควบคุมการใช้พื้นที่ป่าไม้ องค์ประกอบสำคัญนอกจาก พรบ. อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แล้วยังปรากฏในนโยบายการป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 โดยเฉพาะในส่วนใจความสำคัญที่ว่า

“...กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยใน อัตราร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศเพื่อประโยชน์ 2 ประการ ดังนี้

- ป่าเพื่อการอนุรักษ์ กำหนดไว้เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หายากและป้องกันภัยธรรมชาติอันเกิด จากน้ำท่วมและการพังทลายของดิน ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัย และนันทนาการของประชาชนใน อัตราร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ

- ป่าเพื่อเศรษฐกิจ กำหนดไว้เพื่อการผลิตไม้และของป่าเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจในอัตราร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ...

...กำหนดพื้นที่ที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ย 35 เปอร์เซ็นต์ขึ้นไปไว้เป็นพื้นที่ป่าไม้โดยไม่อนุญาตให้มีการออกโฉนดหรือรับรองการทำประโยชน์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน...”

การจำแนกป่าออกเป็น 2 ประเภท ตามวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ดังกล่าวนี้ สร้างปัญหาในการนิยามความหมายป่ามากขึ้น เนื่องจากชาวบ้านมิได้แยกพื้นที่ป่าออกเป็น “เขตป่าอนุรักษ์” ออกจาก “เขตป่าเศรษฐกิจ” ได้ตามนิยามความหมายของของรัฐ แต่มีการใช้ประโยชน์ป่าไม้ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่ามาโดยตลอด อย่างไรก็ตาม รัฐเองได้มีความพยายามในนิยามความหมายเพื่อการควบคุมและครอบครองพื้นที่มาโดยตลอด ดังที่พบในมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่

¹⁶ สัมภาษณ์ผู้จัด 27 มิถุนายน 2554

27 กรกฎาคม 2525 ซึ่งเป็นโครงการศึกษาเพื่อกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำที่สำคัญของประเทศไทย และได้กำหนดเป็นหลักในการจำแนกชั้นคุณภาพลุ่มน้ำและการใช้ที่ดินลุ่มน้ำปิง-วัง โดยออกเป็นมติ คณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2528 ตามมาด้วยแนวทางปฏิบัติการตามข้อเสนอแนะการใช้ที่ดินเขตลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน ในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2530 ล้วนแต่มีส่วนในการสร้างความซับซ้อนในการนิยามความหมายแก่พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น

เมื่อพิจารณากระบวนการครอบครองพื้นที่ป่าและการเข้ามาจัดการทรัพยากรป่าไม้ของ รัฐของ Vandergeest (1996) ซึ่งมี 3 ขั้นตอน โดยขั้นแรกเป็นการกำหนดที่ดินที่ไม่มีผู้ครอบครอง ให้ตกเป็นของรัฐภายใต้อำนาจการบริหารจัดการของกรมป่าไม้ ขั้นที่สองเป็นกระบวนการแบ่งเขต พื้นที่ป่าไม้โดยการนิยามความหมายของป่าไม้ขึ้นมาใหม่ดังที่พบใน พรบ.ป่าไม้ พ.ศ. 2484 ว่า หมายถึง “ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามประมวลกฎหมายที่ดิน” โดยใช้วิธีการกำหนดขอบเขตป่า ไม้ในแผนที่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความขัดแย้งกับชุมชนในป่าและรอบเขตป่าในเวลาต่อมา และขั้นสุดท้าย เป็นการจำแนกประเภทป่าตามหลักทางนิเวศวิทยา มีการนำเอาระบบการกำหนดเขตอนุรักษณ์มาใช้ จึงเกิดการแบ่งแยกป่าออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ป่าอนุรักษ์ และป่าเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้เกิด ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนเป็นอันมาก

หากวิเคราะห์กระบวนการควบคุมและครอบครองพื้นที่ภายในประเทศ (internal territorialization) โดยรัฐและองค์กรของรัฐในกรณีของประเทศไทยนั้น เป็นไปในลักษณะที่รัฐได้เพิ่ม อำนาจของตนเองในการควบคุมพื้นที่และทรัพยากรป่าไม้ ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นฝ่ายสูญเสีย การควบคุมและการเข้าถึงทรัพยากร (access to resources) ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นฝ่ายที่ถูกกีดกันออก จากป่าเนื่องจากสูญเสียอำนาจในการควบคุมพื้นที่ป่าไม้ไป ขณะที่ผู้ได้รับประโยชน์จาก กระบวนการนี้กลับเป็นนายทุนและภาคธุรกิจการค้าในรูปแบบต่างๆ (ชูศักดิ์ วิทยากัศ, 2543: 135-138) การอ้างสิทธิเพื่อการครอบครองพื้นที่ป่าไม้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญสูงสุดในการครอบครอง ที่ดินที่ยังไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน กรณีนี้ป่าไม้ (forest wood) จึงมิได้ถูกนิยามโดยลักษณะ ทางชีวกายภาพ (biophysical characteristics) แต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังถูกกำหนดโดยรูปแบบของ กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (property ownership) ซึ่งแตกต่างจากระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็น ผู้จัดการอีกด้วย ป่าของรัฐจึงตั้งอยู่บนระบบกรรมสิทธิ์ที่อิงอยู่กับพื้นที่ (spatially-based) ซึ่งรัฐเป็น เจ้าของแยกต่างหากจากกรรมสิทธิ์เอกชน ซึ่งได้กลายเป็นคุณสมบัติที่สำคัญในการนิยาม ความหมายของป่าโดยการออกกฎหมายป่าไม้ออกมาบังคับใช้ในภายหลัง (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2548: 82-83)

โดยสรุป ฐานคิดของการจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์หรือที่เรียกกันว่า วนศาสตร์ (scientific forestry) เป็นวิธีการแสวงหาผลประโยชน์จากป่าไม้ในรูปอรรถประโยชน์ (utilitarian) คือ มองป่าไม้ในฐานะที่เป็นทุนทางการเงินและการค้า ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

รวมถึงวิถีชีวิตผู้คนต่างถูกกีดกันออกจากป่า มีการกำหนดรูปแบบ เครื่องมือและหน่วยวัดต่างๆ ที่เรียกว่า simplification and standardization อันหมายถึง การทำให้เกิดความง่ายและกำหนดให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน เพื่อเอื้อต่ออำนาจรัฐในการจัดระเบียบพื้นที่ ผู้คน และธรรมชาติ (Scott, 1998: 11-52) เครื่องมือที่สำคัญสำหรับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือ แผนที่ ที่รัฐใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดขอบเขตเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการป่าไม้โดยอ้างความเป็นวิทยาศาสตร์ (Vandergeest and Peluso, 1995) การจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์นี้ จึงแสดงให้เห็นถึงการยอมรับอำนาจประเทศเจ้าอาณานิคมอย่างเข้มข้น ทั้งยังสืบทอดไปสู่ชนชั้นนำในประเทศอาณานิคมเหล่านั้น โดยใช้หลักการจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์ที่หล่อหลอมระบบการค้าเพื่อสะสมทุนในการสร้างรัฐชาติยุคใหม่

5.3 อาชีพที่เปลี่ยนผ่านในกาลเวลาที่เปลี่ยนไป: กรณีศึกษายุทธวิธีการดำรงชีวิตจากอาชีพของชาวบ้าน 6 ราย

การประกาศเขตอุทยานฯ ส่งผลกระทบต่อชุมชนแม่เหิยะในอย่างรุนแรง เนื่องจากเป็นชุมชนแห่งหนึ่งในไม่กี่แห่งที่โดนอุทยานฯ ประกาศพื้นที่ทับไปทั้งชุมชน ดังนั้นการกระทำใดๆ ที่ละเมิด พรบ.อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2524 จะกลายเป็นการกระทำผิดกฎหมายทันที การตัดไม้ฟันของชาวบ้านจึงต้องยุติลงโดยปริยาย แม้ว่าชาวบ้านจะสามารถเก็บหาของป่าไปขายได้ตามเดิมแต่รายได้เหล่านี้ย่อมไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้ ภายใต้แรงกดดันดังกล่าวส่งผลให้ผู้ที่เคยรับจ้างตัดไม้ฟันต้องเปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างอื่น เช่น รับจ้างทั่วไป ค้าขาย หรือเป็นแรงงานในภาคบริการในเมืองเชียงใหม่ ในขณะเดียวกันโรงเผากระเบื้องอิฐในแถบบ้านป่าจี้ ก็ได้รับผลกระทบอย่างมาก นอกจากไม่สามารถขุดดินไปใช้ทำกระเบื้องอิฐได้แล้ว ไม้ฟันที่ใช้สำหรับการเผาก็ลดจำนวนลงไปด้วย สุดท้ายแล้ว โรงเผากระเบื้องอิฐในบ้านป่าจี้ทั้งหมดก็ต้องยุติกิจการลงหลังจากนั้นไม่นาน แต่โรงเผาในชุมชนอื่นๆ หลายแห่งสามารถดำเนินการต่อไปได้ บางแห่งดำเนินการมาจนปัจจุบัน เนื่องจากสามารถหาวัตถุดิบและไม้ฟันจากแหล่งอื่น เช่น จาก อำเภอหางดง และ จังหวัดลำพูน มาใช้ในกระบวนการผลิตแทนไม้จากแม่เหิยะในและเชิงดอยสุเทพ

เมื่อยุคการพัฒนาพื้นที่จากโครงการขนาดใหญ่เกิดขึ้นในพื้นที่รอบเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่อย่างมาก ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนแม่เหิยะใน โดยยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ คนในชุมชนจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

“...ตอนที่มิชชันนารีจะสร้างอุทยานข้างปี 2549 อัยบู้ฮูเอ็ง รู้คำเรื่องในทซ์ซาฟารีว่าจะอนุญาตให้สร้าง จะเกิดผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ก่อ ในทซ์ซาฟารีจะต้องมีพวกช้าง สัตว์ต่างๆ ถ้าจะสร้างก็สร้างได้ แต่ไม่ดีให้พวกสัตว์มารบกวนชาวบ้าน ลูกหลานก็ได้เข้าไปเยี่ยะก้านในในทซ์ซาฟารี...”¹⁷

โครงการพัฒนาขนาดใหญ่หรือเมกะโปรเจกต์ในชื่อว่า “เชียงใหม่เวิร์ลด์” ซึ่งได้นำเสนอไปในบทที่ 4 นั้น ส่งผลกระทบต่อชุมชนแม่เหิยะในและชุมชนรอบข้างหลายประการ ประเด็นที่เป็นปัญหาสำคัญที่สุดคือ โครงการอุทยานช้าง ซึ่งจะสร้างทับพื้นที่ชุมชนแม่เหิยะในทั้งหมด ถึงกับมีข่าวลือว่าจะมีการอพยพชาวบ้านไปอยู่ในพื้นที่ใหม่บริเวณอำเภอค้อยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านจึงวิตกกังวลมาก อย่างไรก็ตาม โครงการที่เกิดขึ้นได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนและสังคมในวงกว้าง บ้านแม่เหิยะในจึงเริ่มปรากฏสู่สายตาคนภายนอก โดยเฉพาะกรณีท่อน้ำเชียงใหม่ในทซ์ซาฟารีเกิดระเบิดขึ้นกว่า 13 ครั้งภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่เดือน

ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านในช่วงนี้ อาจเป็นทั้งโอกาสและความเสี่ยงในการดำรงชีวิตของชาวบ้านแม่เหิยะใน เนื่องจากการที่เรื่องราวของชุมชนเป็นที่รับรู้มากขึ้น มีคนจากตัวเมืองเชียงใหม่หรือจากกรุงเทพฯ เดินทางเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น ชุมชนมีกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานต่างๆ หลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นสโมสรโรตารีที่เข้ามาสนับสนุนการทำฝายชะลอความชุ่มชื้นหลายร้อยลูก กลุ่มนักศึกษาต่างคณะ ต่างสาขา จากหลายสถาบันในตัวเมืองเชียงใหม่ ก็เข้ามาทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ร่วมกับชาวบ้านหลายครั้ง มีแม้กระทั่งกลุ่มนักศึกษาจากประเทศแคนาดาที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้าน กิจกรรมเหล่านี้ทำให้หน่วยงานของรัฐในพื้นที่ต้องปรับตัวหลายประการ ดังต่อไปนี้

1) ด้านการพัฒนา เป็นยุคที่มีการสร้างถนน และติดตั้งแผงโซลาร์เซลล์ให้กับชาวบ้าน รวมถึงการสร้างถนนลาดยางเข้ามาภายในหมู่บ้าน ทำให้การเดินทางไปมาหาสู่กันมีมากขึ้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ต่อมาในปลายปี พ.ศ. 2553 มีการนำไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชนเป็นครั้งแรก และกลางปี พ.ศ. 2554 มีการจัดตั้งสถานีกระจายเสียงขึ้นในชุมชนเป็นครั้งแรกอีกด้วย

2) ด้านการอนุรักษ์ หน่วยงานของอุทยานฯ มีการสร้างความร่วมมือกับชุมชนมากขึ้น เช่น การประชุมทำความเข้าใจเรื่องโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ในพื้นที่ของตัวเอง การทำแนวกันไฟ และสร้างฝายชะลอน้ำร่วมกัน เป็นต้น

¹⁷ สัมภาษณ์อัยบู้ฮู 8 พ.ย. 53 ส่วนชาวบ้านชุมชนแม่เหิยะในที่ไปทำงานในเชียงใหม่ในทซ์ซาฟารี ปัจจุบัน (พ.ศ. 2555) มีอยู่ 7 ราย

ภาพ 5.7 การใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนแม่เหิยะในและพื้นที่ใกล้เคียง พ.ศ. 2551

ที่มา: การแปลภาพข้อมูลดาวเทียม SPOT 5 ความละเอียดจุดภาพ 10 เมตร ปี พ.ศ. 2551

จากภาพ 5.7 ซึ่งเป็นภาพการใช้พื้นที่ยุคใกล้เคียงปัจจุบัน คือ พ.ศ. 2551 จะเห็นว่าพื้นที่ของชุมชนส่วนใหญ่กลายเป็นพื้นที่ปลูกไม้ผลยืนต้น ส่วนพื้นที่ทำนาลดลงบ้าง แต่ยังคงมีการทำนาอยู่เป็นปกติทุกปี พื้นที่ป่าโดยรอบส่วนใหญ่ได้รับการฟื้นฟู แม้ว่าส่วนหนึ่งจะถูกเพิกถอนไปใช้ในโครงการเชิงใหม่ในท้าวฟารีและโครงการพืชสวนโลก พื้นที่ทางทิศตะวันตก คือ บ้านปงมีการขยายชุมชนจนแยกเป็นบ้านปงเหนือและบ้านปงใต้ ส่วนพื้นที่ทางทิศตะวันออก นอกจากโครงการเชิงใหม่ในท้าวฟารี โครงการพืชสวนโลก และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ผ่องคอกำแล้ว พื้นที่ชุมชนต่างมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยพบว่ามีการกลายเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นในบริเวณเดิมที่เคยเป็นพื้นที่ทำนา สิ่งที่น่าสังเกตคือขอบเขตระหว่างป่าและชุมชนเริ่มมีความชัดเจนขึ้น โดยในเขตพื้นที่ป่าซึ่งเป็นเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุยถูกบุกรุกทำลายน้อยลง แต่พื้นที่นอกเขตอุทยานฯ ก็มีแนวโน้มจะกลายเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น ขณะที่พื้นที่การเกษตร เช่น สวนไม้ผลและไร่นาต่างๆ มีแนวโน้มลดลง

อย่างไรก็ตาม การที่มีคนเข้ามาในชุมชนมากขึ้นย่อมเกิดผลตามมาอีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการท่องเที่ยว การเพิ่มขึ้นของรถยนต์ ปัญหาขยะ ฯลฯ ชื่อเสียงของชุมชนที่เล่าขานกันมา เป็นหมู่บ้านกลางป่าที่อยู่ใกล้เมืองเชียงใหม่ที่สุด มีป่าไม้ทั้งดงตามธรรมชาติ อากาศบริสุทธิ์ ฯลฯ จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในการถือครองที่ดิน บางแห่งมีการซื้อขายกันในราคาที่สูงมาก (ราคาเริ่มต้นราวไร่ละ 7 แสนถึงกว่าหนึ่งล้านบาทในปี พ.ศ. 2555) เริ่มปรากฏบ้านในรูปทรงที่ทันสมัยหลายหลัง ซึ่งเป็นทั้งของชาวบ้านที่อยู่แต่เดิม และของผู้ที่เข้ามาอยู่ใหม่ในรุ่นต่อๆ มา ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ พบว่า การประกอบอาชีพของชาวบ้านมีความหลากหลายมากขึ้น และส่วนใหญ่เป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจในเมืองเกือบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นรับจ้างทั่วไป งานภาคบริการ รับราชการ เป็นต้น ดังแสดงในบทที่ 2 และมีแนวโน้มว่า ต่อไปจะเหลือเพียงอาชีพในภาคบริการและรับราชการ แม้ว่าผู้ที่มีพื้นที่สำหรับทำการเกษตรยังคงมีเหลืออยู่บ้าง แต่ก็เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือน เช่น การปลูกข้าว หรือนำไปผลิตผลไม้ไปค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพของชาวบ้านในยุคสมัยใหม่จึงเป็นไปในแนวทางที่สร้างความหลากหลายในการดำรงชีวิตมากขึ้น การพาพึ่งพาฐานทรัพยากรในการดำรงชีวิตดังเช่นในอดีต ถูกลดความสำคัญลงไปอันเนื่องมาจากการประกาศพื้นที่อนุรักษ์ เช่นเดียวกับการที่พื้นที่ชุมชนแบบเมืองเริ่มขยายตัว รวมถึงประชากรที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้การเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น การที่ทุน/ทรัพยากรที่ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันถูกปิดกั้นและแย่งชิงจากชาวบ้านด้วยกัน เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องแสวงหาความมั่นคงในการดำรงชีวิตด้วยความพยายามในการสร้างรูปแบบในการเข้าถึงทุน/ทรัพยากรที่หลากหลายรูปแบบมากขึ้น ดังกรณีศึกษาของชาวบ้าน 6 รายดังต่อไปนี้

5.3.1 ลุงปิ่น ลูกหลานแรงงานขมุ

“...ป้ออ๊วยเคยบอกว่ามาอยู่ตั้งเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง มาตั้งหลักฐานที่นี่ (ป้ออ๊วยอิน+แม่กำบ) ตอนนั้นป้อนายเด่นซื้อช้างมาหื้อป้อเลี้ยง 2 ตัว ป้อนายเด่นเป็นคนบ้านดำหนัก เมียซื้อบัวเขียว ตอนนี่เสียไปหมดแล้ว ลูกหลานไปอยู่กรุงเทพฯหมดแล้ว แรกเริ่มมีประมาณสิบกว่าหลัง มีป่าวงส์ ลุงจู้ ลุงอ้าย ลุงดำ อ๊วยก้อง ที่มาอยู่ก่อนเป็น...”¹⁸

ลุงปิ่นหรือ “อาว” (น้ำหรืออา) ของคนรุ่นหลาน เล่าความเป็นมาของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มแรงงานตัดไม้ชาวขมุในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้แก่ผู้วิจัยฟัง ตั้งแต่แกยังว่าความได้ก็เห็นคนรุ่นพ่อตัดไม้ในป่าไปขายคนข้างนอก โดยมีพ่อมาเป็นนายจ้างมีช้างสองเชือก คือแม่ดวงดีกับแม่กำ (กำ) ต่อมาต่อมาแม่ดวงดีล้ม (ตาย) ลุงก็เหลือแต่แม่กำอยู่เชือกเดียว และช่วงนั้นพื้นที่โดยรอบชุมชนก็เริ่มลดลง อันเนื่องมาจากการตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากในเวียงเชียงใหม่มาขึ้น ซึ่งลุงปิ่นได้เล่าให้ฟังว่า

“...พ่อนายเด่นเป็นอู่ว่า “อิน ป่าป่าเดียวนี้เป็นบ้านคนไปนักแล้ว จะขายช้างแล้วเหนื่อ” พ่อของลุงก็บอกว่า “ขายไปก็อได้ครับพ่อนายเด่น” ช้างสมัยนั้นเชือกละเจ็ดพันบาท คนวังลุงเป็นคนซื้อช้างไปให้เอาช้างไปส่งตึก (ถึง) แม่ขาน สันป่าตอง พ่อก็ถามว่าเอาไปส่งที่ไหน เป็นก่อบอกว่าเอาไปส่งสามหลัง ล้า (เกิน,เลย) แม่ขานไปยะ ตอนนั้นลุงอายุได้สักสิบขวบกำ...”¹⁹

หลังจากที่ยุติการตัดไม้ขายสำหรับการก่อสร้างไปหลัง พ.ศ. 2500 ไม่นาน ต่อมา มีการตัดไม้ไปส่งโรงเผาหิน (อิฐมอญ) บริเวณบ้านป่าจี้ โดยใช้เกวียนบรรทุกทุกไป เกวียนคันหนึ่งสามารถบรรทุกไม้ผืนขนาดเท่าต้นขาได้ 5-6 ท่อน ใช้วัวต่างเกวียนลากไปส่งโรงเผาอิฐได้วันละหนึ่งเที่ยว ราคาค่าฟืนต่อลำรถคือ 18 บาท (เทียบกับราคาข้าวสารถึง 15 บาทในสมัยนั้น-ผู้วิจัย) ลุงปิ่นเล่าเพิ่มเติมว่า เคยมีคนจากข้างนอกเข้ามาตัดไม้ในหมู่บ้านพอสมควร เนื่องจากไม้บริเวณรอบดอยสุเทพเริ่มหมดลง ในจำนวนนี้มีลุงอั้งซึ่งเป็นพ่ออ้าย همانบ้านดอนปินก็เข้ามาตัดไม้ฟืนไปเผาอิฐในโรงเผาของตนเอง บางครั้งก็มานอนพักที่บ้านของลุงอินด้วย ต่อมาหลังจากมีการตั้งหน่วยพิทักษ์

¹⁸ สัมภาษณ์ลุงปิ่น 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554

¹⁹ สัมภาษณ์ลุงปิ่น 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554

อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ที่ 4 (ทป. 4) ในช่วงปี พ.ศ. 2524-2525 การตัดไม้ฟันก็แทบหมดไป ลุงปิ่นเองก็ได้รับผลกระทบจากกรณีนี้ด้วย เหตุการณ์นี้ทำให้แกต้องออกไปรับจ้างทำงานนอกชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากลุงปิ่นเป็นบุตรของชาวบ้านรุ่นแรกที่มีที่ดินในครอบครองอยู่พอสมควร ต่อมาจึงแบ่งให้คนในเมืองจึงพอจะมีทุนให้ครอบครัวดำรงชีวิต อีกทั้งการที่เคยตัดไม้ตั้งแต่รุ่นพ่อจึงพอมีเงินเก็บ ฐานะจึงจัดได้ว่าไม่ลำบากมากนัก ในเวลาต่อมามีคนมาซื้อที่ดินภายในหมู่บ้านแต่ไม่ค่อยได้ดูแล จึงจ้างลุงปิ่นไปตัดหญ้าดูแลสวน นานวันเข้าจึงจ้างลุงปิ่นเป็นผู้เฝ้าดูแลสวนในที่ดินผืนนี้ ขณะที่ทางภรรยา (ป้าดวง) ก็เปิดร้านขายของชำเล็กๆ บริเวณใกล้บ้านตัวเอง การที่คนในครอบครัวมีรายได้ประจำ สถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวลุงปิ่นจึงจัดอยู่ในฐานะปานกลางค่อนข้างดี และมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าหลายครอบครัวในชุมชนแม่เหิยะใน

5.4.2 น้ำสง ลูกขุมและคนเมือง

“... ตั้งแต่เมื่อเป็นหละอ่อนพอจำความได้ปี 2508 เป็นต้นมาก็ลำบาก ข้าวยาก หนักแพง เงินก็หายากต้องไปรับจ้างขุดดินขุดต่อ วันละ 8-10 บาท ที่นามีเท่าเท่า บางปีฝนแล้ง ก็บ่พอกิน ต้องซื้อข้าวจากข้างนอก...”²⁰

น้ำสงนับเป็นคนรุ่นที่สองและเป็นรุ่นแรกที่เกิด ณ ชุมชนแม่เหิยะในเช่นเดียวกับลุงปิ่น แม่ของลุงเป็นคนบ้านปง อำเภอหางดง ช่วงนั้นมีบ้านอยู่ในแม่เหิยะในเพียงเจ็ดหลัง การเดินทางไปมาก่อนข้างลำบากถึงขนาดว่าถ้าฝนตก แม้กระทั่งรถเครื่องก็เข้ามาไม่ได้ ต่อมา มีการตัดถนนจากพื้นที่สัมปทานเหมืองหินจากบ้านปง (ปัจจุบันคือบ้านทุ่งโป่ง) ไปจนถึงบ้านห้วยทรายซึ่งเป็นที่ตั้งโรงโม่หิน ต่อมา มีการย้ายโรงโม่ไปบริเวณคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผังแม่เหิยะ แต่ถึงจะมีการตัดถนนผ่านหมู่บ้านแต่ชาวบ้าน ณ ขณะนั้น ก็ไม่ได้ถูกจ้างไปเป็นแรงงานขนหิน เนื่องจากทางบริษัทพนาสิทธิ์จะจ้างคนในบ้านปงเป็นแรงงานในการขนหิน อย่างไรก็ตาม ถนนเส้นนี้ช่วยในการเดินทางสะดวกขึ้น เด็กรุ่นน้ำสงสามารถเดินทางไปเรียนข้างนอกได้สะดวกขึ้น แม้จะต้องเดินไป เพราะยังไม่มีรถถีบ (รถจักรยาน) ไม่มีรถเครื่อง และเนื่องด้วยชุมชนแม่เหิยะในเป็นชุมชนกึ่งกลางระหว่างบ้านปงและบ้านป่าจี้ ดังนั้น ถ้าลูกหลานเป็นญาติของชุมชนฝั่งใดก็จะเดินทางไปเรียน ณ ชุมชนนั้น กรณีของน้ำสงจะเดินทางไปเรียนระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนบ้านปง เนื่องจากญาติทางฝ่ายแม่เป็นคนบ้านปง โดยไปเรียนกับญาติพี่น้องรวม 4 คน บางครั้งถ้าฝนตกก็ต้องพักค้างคืนที่บ้านญาติ

²⁰ สัมภาษณ์น้ำสง 14 มิถุนายน พ.ศ. 2554

ประมาณปี พ.ศ. 2513 เริ่มมีคนเข้ามาจับจองที่ดินในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนที่ทำงานในโรงพยาบาลสวนปรุง การที่คนจากสวนปรุงมาจับจองที่ดินนั้น ก็มีสาเหตุมาจากการที่คนไข้ของทางโรงพยาบาลมักจะหลบหนีจากโรงพยาบาลเข้ามาซ่อนตัวอยู่บริเวณนี้บ่อยครั้ง เมื่อทางเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลมาตามตัวคนไข้กลับไป จึงอาจจะเห็นว่า สภาพพื้นที่สวยงาม มีป่ามีน้ำ และเริ่มเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ น้ำส่งเองก็ได้รับานิสงส์จากการไปรับจ้างแผ้วถางที่ดินด้วยค่าจ้างวันละ 8 บาท หลังจากเรียนจบ ป. 4 แล้ว น้ำส่งก็ยังทำงานรับจ้างทั่วไป ร่วมกับการตัดไม้ฟันส่งโรงเผาดินก็ เช่นเดียวกับลุงปิ่น

“...สมัยก่อนตางนอกมีโรงเผาปะดินก็หนัก มีรถ (เกวียน) จากข้างนอกไปขนไม้จากบนดอยวันหนึ่งๆ บ่น่าจะต่ำกว่าชาว (ยี่สิบ) เทียว ไม้ที่นิยมตัดเป็นไม้ฟัน คือ ไม้แะ (เต็ง) ไม้เปา (รัง) ไม้แดง ตอนนั้นบ่ค่อยมีไม้ต้นใหญ่ๆ สำหรับโค่นเอาไปแปรงเอียนแล้ว เหลือก้านน้อยๆ เป็นไม้หลัว ป่าโค่นรุกหนักล้มไม้เสี่ยงเป็นม่อนๆ จนดอยโล้นไปหมด...”²¹

การ “ตัดไม้ลากหลัว” ของชาวบ้านนี้น้ำส่งบอกว่าเริ่มลดลงหลังปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมื่อตัดไม้ส่งโรงเผาได้น้อยรายได้ก็ลดลงตามไปด้วย ทำให้น้ำส่งต้องไปทำงานรับจ้างทั่วไปเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะเป็นความโชคดีที่ว่าช่วงนี้เศรษฐกิจเมืองเชียงใหม่ดีขึ้นมาบ้าง จึงพอมีงานทำ อาหารการกินในป่ายังพอหาได้ ตามลำน้ำยังพอมีพวกปลาตุก ปลาหลิม (ปลาช่อน) ปลาสะเค็ด (ปลาหมอ) ให้จับกินเนื่องจากลำห้วยยังใสสะอาดพอที่จะนำไปต้มกินได้ แต่ในช่วงนี้ทางป่าไม้ก็เข้ามาจับชาวบ้านหลายคนหลายครั้ง โดยเริ่มมีการสำรวจรายชื่อของชาวบ้านในช่วงปี พ.ศ. 2521-2522 ชาวบ้านก็ลงรายชื่อกันว่ามิใครอยู่ในชุมชนบ้าง แต่พ่อของน้ำส่งไม่รู้หนังสือจึงเขียนไม่เป็น ทำให้รายชื่อตกหล่น ช่วงแรกที่มีการสำรวจมีชาวบ้านประมาณ 30-40 ราย แม้ทางป่าไม้จะมีการมาสำรวจชื่อผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้านเป็นประจำ แต่จำนวนคนอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ต่อมาทางสถานีวิจัยเกษตรแม่เหิยะเข้ามาขอแบ่งน้ำจากลำห้วยแม่เหิยะไปใช้ประมาณปี พ.ศ. 2526 โดยเอาไปใช้ในสถานีวิจัยและสวนพฤกษศาสตร์วรรณคดีภาคเหนือใน พ.ศ. 2536 การที่น้ำส่งได้รู้จักคนจากศูนย์วิจัยฯ ทำให้ได้ไปทำงานเป็นลูกจ้างสำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่ (ตั้งอยู่ ณ สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ในปัจจุบัน) โดยทำงานที่นี้มานานถึง 16 ปี แต่ไม่ได้รับการบรรจุเป็นลูกจ้างประจำ²² ดังนั้นเมื่อน้ำส่งทราบข่าวจากคนที่ทำงานใน

²¹ สัมภาษณ์น้ำส่ง 14 มิถุนายน พ.ศ. 2554

²² ปัจจุบันที่สาวและญาติผู้พี่หญิงคนหนึ่งของน้ำส่งทำงานเป็นลูกจ้างในศูนย์พฤกษศาสตร์วรรณคดีภาคเหนือ

โรงพยาบาลสวนปรุงว่าจะมีการรับเจ้าหน้าที่เพิ่ม จึงได้ไปสมัครเข้าทำงาน เมื่อได้รับการตอบรับก็ลาออกจากการเป็นลูกจ้างของสำนักงานเกษตรใน ปี พ.ศ. 2541 และทำงานในโรงพยาบาลสวนปรุงมาจนถึงปัจจุบัน ประวัติชีวิตของน้ำสงจึงเริ่มต้นจากการพึ่งพาทรัพยากรในชุมชนด้วยการตัดไม้ฟันขาย เมื่อได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตอุทยานฯ ทำให้ต้องไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกชุมชน อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนแม่เหิยะในมีคนจากหน่วยงานของรัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง (ในกรณี คือ จากสถานีวิจัยเกษตรแม่เหิยะ และ โรงพยาบาลสวนปรุง) น้ำสงจึงมีโอกาสรู้จักผู้คนจากหน่วยงานเหล่านี้ ซึ่งก็คือ การเข้าถึงผ่านการต่อรองและความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้น้ำสงสามารถปรับตัวเข้ากับระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ มีอาชีพที่มั่นคงพอสมควร ทั้งยังมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย²³ (นส. 3ก) การที่ครอบครัวของน้ำสงมีรายได้ประจำ มีฐานะปานกลาง จึงมีความเป็นอยู่ค่อนข้างดีครอบครัวหนึ่งในชุมชนแม่เหิยะใน

5.3.3 ป้ารัตน์ แกนนำนหัวแข็ง

“...ป่าบได้เกิดนี้แต่โตที่นี้ เกิดที่บ้านโป่ง แล้วเข้ามาอยู่ตอนอายุ 6 ขวบ เมื่อก่อนแถวนี้เป็นพื้นที่โล่ง เพราะเป็นพื้นที่เลี้ยงช้าง ปัจจุบันเป็นป่าไผ่ เป็นแหม (หญ้าแหม) ต้องตื่น 6 โมงเช้าไปเรียนที่โรงเรียนบ้านโป่ง อีป้อจะเดียวไปส่งแก๊งต่าง จากนั้นก็เดินไปโรงเรียนกับพวกน้องๆ...”²⁴

ป้ารัตน์นับเป็นคนกลุ่มแรกๆ ในชุมชนแม่เหิยะในที่ผู้วิจัยได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเนื่องจากเป็นคนที่เปรียบเสมือนแกนนำชุมชน เป็นที่ปรึกษาของชุมชนรวมถึงเป็นตัวกลางในการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับกลุ่มคนองค์กรภายนอก สังเกตได้จากการที่มีนักข่าว องค์กรพัฒนาเอกชน ครูอาจารย์ นักศึกษาสถาบันต่างๆ หากต้องการจัดกิจกรรมในบ้านแม่เหิยะในก็จะติดต่อผ่านป้ารัตน์เสมอ

ป้ารัตน์ได้เล่าถึงชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตที่ผ่านมาให้ฟังว่า พื้นเพเป็นคนบ้านโป่ง อำเภอหางดง พ่อของป้าศรีรัตน์ได้มารับจ้างบุกเบิกที่ดินในบ้านแม่เหิยะใน ซึ่งในเวลาต่อมาก็มีที่ดินเป็นของตัวเอง ในขณะที่ดินที่รับจ้างบุกเบิกนั้น เจ้าของที่ดินก็จ้างพ่อของป้ารัตน์เป็นผู้ดูแลจัดการทุกอย่างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2510 ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2514 พ่อของป้ารัตน์ก็พาครอบครัวมาตั้งรกรากที่นี่

²³ ที่ดินที่สร้างบ้านอยู่อาศัย ณ ปัจจุบันมีบ้านอยู่ 3 หลัง หลังที่สร้างแรกสุดถือว่ายังคงสภาพเมื่อครั้งก่อสร้างมาแต่เก่าก่อนไว้ได้ เป็นบ้านเพียงหลังเดียวในชุมชนแม่เหิยะในที่แทบไม่มีการปรับปรุงตกแต่งใดๆ เลย

²⁴ สัมภาษณ์ป้ารัตน์ 7 เมษายน พ.ศ. 2554

สภาพพื้นที่ตอนนั้น แม้จะมีป่าไม้ล้อมรอบ แต่ก็เป็นที่โล่ง มีพืชพรรณจำพวกหญ้าแฉ่มและไม้ไผ่ ขึ้นไปทั่ว เนื่องจากเป็นพื้นที่เลี้ยงช้างมาก่อน

เมื่ออายุถึงเกณฑ์เข้าเรียน ป้ารัตน์ก็ได้ไปเรียนที่โรงเรียนบ้านปงจวบ ป. 4 ก็ทำงานในไร่ในสวนแถวบ้าน มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เล็กๆ น้อยๆ คือ หมู 1 คอก กับเป็ดอีก 1 เล้า พออายุได้ประมาณ 16 ปี ก็ไปทำงานเป็นลูกจ้างในเมือง โดยป้ารัตน์ได้บอกว่า เธอเป็นคนแม่เหียะในรุ่นแรก ที่ไปทำงานเป็นลูกจ้างกินอยู่ในเมืองจริงๆ งานที่ทำ คือ ตัดเย็บเสื้อผ้าบริเวณประตูเชียงใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 หลังจากทำงานตัดเย็บได้ไม่กี่ปี ก็ไปเป็นแม่บ้านดูแลคนเฒ่าที่เป็นอัมพาตประมาณ 2 ปี จึงได้แต่งงานกับลุงแสวง

เมื่อเล่าถึงตรงนี้ ป้ารัตน์ได้บอกให้ฟังว่า ช่วงก่อนแต่งงานก็กำลังสร้างบ้านในที่ดินของตนเอง เมื่อถึงวันแต่งงาน (ปี พ.ศ. 2532) ก็มีป่าไม้เข้ามาจับพ้อป้ารัตน์ในวันแต่งงานเลยทีเดียว ก่อนหน้านั้นก็เคยโดนจับไปแล้วในปี พ.ศ. 2516 ครั้งหลังนี้ป้ารัตน์พยายามขอร้องเจ้าหน้าที่ป่าไม้ แต่ทางเจ้าหน้าที่ไม่ยอม ทั้งยังบอกให้ไปคุยกันที่โรงพัก โชคดีที่มี “คนใจดี” ไปช่วยประกันออกมา ด้วยค่าประกันตัว 20,000 บาท ทั้งนี้ในช่วงเวลาเดียวกันก็มีคนในหมู่บ้านโดนจับไปอีกคน ป้ารัตน์จึงติดต่อให้นายกสมาคมโรตารีเชียงใหม่ให้ช่วยเหลือ จึงได้ประกันตัวออกมา

ช่วงเวลาหลังจากแต่งงานจนถึงปัจจุบัน ป้ารัตน์ประกอบอาชีพหลายอย่าง ทั้งการดูแลบ้านและที่ดินของเจ้าของที่ดิน (ซึ่งปัจจุบันย้ายไปอยู่กรุงเทพฯ แล้ว) และการค้าขาย โดยมีอาชีพหลัก คือ รับจ้างปักเย็บผ้า ซึ่งได้จากการไปรับจ้างและเรียนรู้มาตั้งแต่อายุ 16 ปี ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 หลังจากสะสมเงินทุนได้จำนวนหนึ่ง ป้ารัตน์ก็เปิดร้านตัดเย็บผ้าขึ้นหลังตลาดสดเทศบาลแม่เหียะ โดยขายของชำเล็กๆ น้อยๆ ไปด้วย แม้ต่อมาจะปิดกิจการลง แต่ป้ารัตน์ก็ยังรับจ้างตัดเย็บผ้าที่บ้านของตนเองได้โดยไม่ได้เปิดร้านรับจ้างตัดเย็บที่อื่นอีก โดยช่วงก่อนจะยุติกิจการร้านตัดเย็บในตลาด ป้ารัตน์ได้เปิดร้านขายของชำขึ้นในหมู่บ้าน โดยให้ลูกสาวและลูกเขยช่วยกันดูแล ขณะเดียวกัน ลุงแสวงสามีป้ารัตน์ก็มีอาชีพที่หลากหลายเช่นกัน ตั้งแต่รับจ้างขับรถส่งของ ฝัสดูแลสวน ทำการเกษตร ซึ่งพอมีรายได้มาช่วยเหลือจนเจือจรรอบครัว จึงสามารถส่งลูกทั้งสองคนเรียนหนังสือจนจบการศึกษาระดับ ปวส. และระดับปริญญาตรี ขณะที่หลานสาวที่มาอาศัยด้วยคนหนึ่ง กำลังศึกษาระดับการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น

เมื่อพิจารณาการเข้าถึงทุน/ทรัพยากรในกรณีของป้ารัตน์แล้ว ในด้านพื้นที่และที่ดินในการอยู่อาศัย ได้รับที่ดินมรดกจากการบุกเบิกของพ่อป้ารัตน์ตั้งแต่อ่อนประกาศเขตป่าสงวน จึงนับได้ว่าเป็นการเข้าถึงที่ได้รับการรับรองตามจารีตประเพณี และเมื่อพิจารณาถึงกลไกการเข้าถึงและความสัมพันธ์ในการเข้าถึงแล้วนั้น พบว่าป้ารัตน์มีความสามารถในการเข้าถึงได้ถึง 7 ใน 8 ประเภท ได้แก่ การเข้าถึงเทคโนโลยี, การเข้าถึงทุน, การเข้าถึงตลาด, การเข้าถึงแรงงานและโอกาสทางแรงงาน, การเข้าถึงความรู้, การเข้าถึงผ่านอัตลักษณ์ทางสังคม และการเข้าถึงผ่านการต่อรองและ

ความสัมพันธ์ทางสังคม ขาดเพียงการเข้าถึงอำนาจ (รัฐ) เท่านั้น เนื่องด้วยการประกอบอาชีพของป้ารัตน์ต้องใช้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ต้องมีเครื่องมือเครื่องมือนานาชนิด โดยเฉพาะการเข้าถึงตลาด ซึ่งมิได้หมายความว่าเพียงแต่การประกอบกิจการค้าขายทั่วไปเท่านั้น แต่รวมถึงการสร้างเครือข่ายลูกค้าของตัวเองขึ้นมา ผ่านการรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าตัวเอง ดังนั้น แม้ร้านตัดเย็บผ้าของป้ารัตน์ในตลาดจะปิดกิจการไปแล้วตั้งแต่ร้านตัดเย็บเล็กๆ ในหมู่บ้านที่ห่างจากเมืองพอสสมควร ก็ยังมีลูกค้าไปว่าจ้างให้ป้ารัตน์ตัดเย็บเสื้อผ้าอยู่ประจำ

5.3.4 ป้าแดง แม่ค้าพื้นถิ่นบ้านแม่เหิยะใน

ณ ร้านขายของชำเล็กๆ ริมนนติดลำห้วยแม่เหิยะยามบ่ายวันหนึ่งในช่วงกลางฤดูร้อนปี พ.ศ. 2554 แม้อากาศโดยทั่วไปจะค่อนข้าง “อื้ออวม” (ร้อนอบอ้าว) แต่ไอเย็นจากลำห้วยและร่มเงาของไม้ริมธารก็ทำให้อากาศบริเวณร้านค้าเล็กๆ แห่งนี้เย็นสบายพอสมควร ตรงโต๊ะไม้หินอ่อนนั้น มีป้าแดงนั่งอยู่ข้างวงล้อมของเหล่าหนุ่มสาวนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณนา วิทยาเขตภาคพายัพ นักศึกษา “เทคโนดินคอย” เหล่านี้ เข้ามาศึกษาความเป็นมาวิถีชีวิตชุมชนแม่เหิยะใน โดยจะแบ่งกลุ่มไปพูดคุย “อู๊จา” กับผู้รู้คนเฒ่าในหมู่บ้าน 7-8 คน โดยกลุ่มหนึ่งจะมีนักศึกษาราว 5-6 คน และกลุ่มนี้ได้ไปพูดคุยกับป้าแดงที่ร้านค้าของป้าแดง โดยผู้วิจัยได้เข้าไปช่วยแนะนำพูดคุยและบอกเล่าความเป็นมาของแต่ละฝ่ายแล้วให้ทั้งสองฝ่ายสนทนากัน โดยได้ร่วมซักถามในวงสนทนาด้วย

“...ป้าเกิดเมื่อปี พ.ศ. 2502 บ่าเดียวอายุ 52 ปีแล้ว เป็นคนรุ่นที่ 3 เกิดในแม่เหิยะใน อู๊ใจ (ปู่ของป้าแดง) นับว่าเป็นรุ่นแรกแต่เสียไปจำดเมิน (นานมาก) แล้วอู๊ดืบที่เป็นแม่ของป้าก่อนเกิดที่นี่...”²⁵

ด้วย “กำอู” ที่มีสำเนียง “เอียง” ต่างไปจากคนเมืองที่อู๊กำเมืองคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน และเป็นลูกหลานคนแม่เหิยะในจริงๆ และป้าแดงเองก็แทบไม่ได้เดินทางไปไหนไกลๆ เป็นระยะเวลานานๆ เลย จึงพอจะอนุมานได้ว่า คนแม่เหิยะในรุ่นแรกน่าจะพูดจาสำเนียงนี้เหมือนกัน การพูดเอียงแบบนี้ ปัจจุบันในบริเวณตัวเมืองเชียงใหม่เราแทบไม่เคยได้ยินกัน แต่จะพบในหมู่บ้านที่ห่างเมืองเชียงใหม่ไปทางใต้ ตั้งแต่อำเภอหางดงไปจนถึงแม่ต๋อน อำเภอมก๋อย สำเนียง “เอียง” จึงน่าจะเป็นสำเนียงโบราณสำเนียงหนึ่งในการพูดคำเมืองของชาวล้านนาในอดีต

ป้าแดงเล่าให้ฟังว่า สมัยยังเด็กอายุเพียง 11-12 ปี น้ำในลำห้วยแม่เหิยะสามารถดื่มกินได้ในลำห้วยจะมีพวกปลาช่อน ปลาดุก ปลาขาว พอถึงฤดูฝนนำหามาเอาไข่ไปดัก เอาเบ็ดไป

²⁵ สัมภาษณ์ป้าแดง 17 เมษายน พ.ศ. 2554

“จ่อม” ก็ได้ปลาตัวเท่าแขนมากินแล้ว เวลาเข้าป่าหาเห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ผักป่าพื้นบ้านมากินได้อย่างอุดมสมบูรณ์ ถ้าช่วงที่มีมาก เช่น หน่อไม้ในฤดูฝน ก็จะเข้าป่าไปเก็บหน่อไปขายในเวียง อย่างพออู๊ย แม่อู๊ยของป่าแดงต้องปลูกตั้งแต่ปี 3 ถึง 4 โดยใช้ไฟจากกมน้ำมัน (โคม/ตะเกียง) ช่วยส่องทาง หาบหน่อไม้เดินไปขึ้นรถที่ปากทางบ้านดอนปิน ซึ่งห่างออกไปเกือบ 10 กิโลเมตร เมื่อถึงตลาด ประจวบเชิงใหม่ก็ลงรถเอาเห็ดเอาหน่อไปขาย ได้เงินมาก็ซื้อเกลือ กะปิ น้ำปลากับของใช้เล็กๆน้อยๆ

“...สมัยก่อนป้ออู๊ยยังมีชีวิตอยู่มีบ้านสิบกว่าหลัง มีอาชีพเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย มีวัว ชาวกว่าตัว ควายหมื่นสิบกว่าตัว ต้อนวัวควายไปทั่ว แ่วด (อ้อม) ไปบ้านแม่นาย คอยกอม ขึ้นไปบนคอย น้ำตกคาดหมาให้ ตางบนปุ่น ช่วงฤดูฝนมันบมีที่เลี้ยง เลยต้องเอาขึ้นคอย เจ็ดโมงเมื่อเช้าจะเอาควายออกแหล่ง (คอก) ขึ้นลงคอยทุกวันๆ เป็น 4-5 เดือน ช่วงที่ยังเรียนอยู่เช้าเตื่อแทบได้ไปโรงเรียนเป็น 2-3 อาทิตย์ ต้องเข้าชั้นป.3 อยู่สองปี...”²⁶

ส่วนการไปเรียนนั้น ป้าแดงเล่าว่า เดินไปเรียนที่โรงเรียนแม่เหิยะห่างออกไปประมาณ 6 กิโลเมตร ไม่มีรถถีบใช้ เพราะคนยุคนั้นอยู่แต่ในหมู่บ้านทำไร่ทำนา ไม่ค่อยได้ออกไปรับจ้างเหมือนในปัจจุบัน ทำนาได้ข้าวพอกินของกินอย่างอื่นแทบไม่ต้องซื้อ แม้ว่าชีวิตจะลำบากต้องขาดเรียนเพื่อเลี้ยงวัวเลี้ยงควายช่วยทางบ้าน แต่ก็ไม่ได้ถึงขั้นอดอยาก ได้เงินไปโรงเรียนวันละ 1 สลึง ข้าวก็ห่อไปกินเอง บางครั้งก็กินกับถั่วเน่า บางวันก็มีปลาจากลำห้วยมาจี่ (ปิ้ง) เอาไปเป็นกับข้าวห่อไปโรงเรียน พอเรียนจบก็ออกมาอยู่บ้าน ทำไร่ทำนา เก็บหาของป่าไปขาย ต่อมาป้าแดงแต่งงานเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2519 มีลูกชายและลูกสาวอย่างละคน ปัจจุบันทั้งสองคนทำงานในเมือง โดยลูกชายยังอยู่ที่บ้านหลังโกสั่ว กัน ขณะที่ลูกสาวออกเรือนไปอยู่ในเมือง

“...พอเป็นมาประกาศเขตอุทยานแล้ววัวควายที่เคยเลี้ยงเอาเข้าป่าขึ้นคอยกอบได้ แล้ว เป็นห้ามเอาเข้า ช่วงนั้นคนบ้านเฮาก่อลำบาก ความรู้กอบไว้ว่าจะมี มีกำ แสง กำลังกาย เลยต้องไปรับจ้างตางนอก ไปทำงานในเวียงฝ้อง...

²⁶ สัมภาษณ์ป้าแดง 17 เมษายน พ.ศ. 2554

...ตอนเรียนจบได้ 2-3 ปี ช่วงนั้นป่าก่อเริ่มไปเก็บตอง(ติง)มาแบ่งไฟ²⁷ขาย ร้อยไฟขายได้ห้าสิบบาท ปีหนึ่งๆ ก่อแบ่งขายหลายพันไฟ ก้ายัง(หยุด)มาได้ 5-6 ที่แล้วบ่ตาย...²⁸

ต่อมา เมื่อพื้นที่ชุมชนถูกประกาศเป็นเขตอุทยานและโค่นกันไม่ให้เข้าไปใช้ประโยชน์ คนในชุมชนต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง แต่ยังมีข้อดีที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาของป่าได้ ต่อมาหลังจากมีคนเข้ามาอยู่ในบ้านแม่เหิยะในเพิ่มขึ้น ป่าแดงจึงนำเงินที่เก็บสะสมไว้ร่วมกับเงินที่น้องตึง (น้องสะใภ้) ที่ให้มาหมั้นกว่าบาท ไปลงทุนเปิดร้านขายของชำเล็กๆ แห่งแรกในหมู่บ้านเมื่อประมาณสิบกว่าปีที่แล้ว (ราวปี พ.ศ. 2540) จึงทำให้มีรายได้ค่อนข้างดี ในขณะที่เดียวกันอาชีพเสริมอีกอย่าง คือ งานฝีมือ รับทำของชำร่วยตามสั่ง โดยรับมาจากผู้ว่าจ้างจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ป่าแดงเปิดร้านขายของชำเป็นร้านแรกในชุมชน จึงมีทั้งคนในหมู่บ้านและคนที่ผ่านไปมาแวะเวียนไปอุดหนุนอยู่ตลอดเวลา การได้พบปะผู้คนมากหน้าหลายตาต่างสาขาอาชีพ ทำให้มีโอกาสนในการเข้าถึงและสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าอาชีพอื่นๆ

เมื่อย้อนไปถึงเรื่องที่อยู่อาศัย ป่าแดงบอกว่าบ้านหลังที่เห็นนี้ สร้างในปี พ.ศ. 2528 ส่วนที่ดินนั้นได้รับตกทอดมาจากแม่ (อู๊ดดิบ)²⁹ ซึ่งก็รับต่อจากพ่อของอู๊ดดิบมาอีกต่อหนึ่ง สำหรับกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น เป็นเอกสารสิทธิ์ประเภท นส. 3ก ซึ่งมีเพียงไม่กี่คนในหมู่บ้านที่ได้รับเอกสารสิทธิ์ประเภทนี้ จึงเป็นเครื่องมือในการรับประกันว่าครอบครัวป่าแดงเป็นคนที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านมาตั้งแต่ดั้งเดิม ดังคำอู๊ดของป่าแดงที่กล่าวไว้ว่า

“... ป้ออู๊ดเป็นมีที่เมินแล้ว อู๊ดดิบก่อเกิดที่นี้ ป้ออู๊ดน่าจะอยู่มาก่อนนั้นแหลมหลายปี เข้ามาอยู่ก่อนหมู่ขมุเข้ามาตัดไม้ เก้าของปามีที่นี้ ที่บ้านแม่เหิยะใน...”

5.3.5 พืดา ครูป้ายดอย ลูกหลานแม่เหิยะใน

“...แต่ก่อนบ้านนี้เหมือนเมืองปิด เป็นเมืองลับแลที่ตัดขาดจากโลกภายนอก ถนนยังเป็นดินแดง (ดินลูกรัง) คนในหมู่บ้านเป็นคนในท้องถิ่นจริงๆ แทบไม่มี

²⁷ หลังคาใบไม้ตองตึง(พลวง) ที่ทำเป็นแผงหรือคับ สามารถนำไปใช้มุงหลังคาบ้านหรือคูบ(กระท่อม)ในเรือสวนไร่นาของชาวบ้าน

²⁸ สัมภาษณ์ป่าแดง 17 เมษายน พ.ศ. 2554

²⁹ ปัจจุบันอายุ 77 ปี (พ.ศ. 2556)

คนตางนอกเข้ามาอยู่เลย สามสิบปีที่แล้วมีบ้านแค่ 30 กว่าหลัง ตั้งเป็น 3 หย่อม ทางทิศตะวันตก ทิศใต้ และกักริมห้วยแม่เหียะเท่านั้นแหละ...³⁰

พี่ดาเป็นหลานสาวของลุงปิ่น ซึ่งเป็นคนรุ่นที่ 3 ที่เกิดในแม่เหียะใน หรือเป็นคนรุ่นที่ 4 ที่อาศัยในแม่เหียะใน เป็นคนรุ่นหลังที่เติบโตขึ้นมาพร้อมกับโอกาสในการเข้าถึงการศึกษา เทคโนโลยี การพัฒนาและอื่นๆ มากกว่าคนรุ่นก่อน แต่ชีวิตในวัยเด็กแทบไม่ต่างจากคนรุ่นพ่อแม่มากนัก เนื่องจากการพัฒนายังไม่สามารถเข้าถึงหมู่บ้านได้ โดยเฉพาะช่วงวัยเด็กในราว พ.ศ. 2520 ผ่านไปไม่นาน พื้นที่ชุมชนก็ถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ จึงปิดโอกาสชุมชนในการที่จะได้รับการพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะถนนและไฟฟ้า

“...เมื่อก่อนบ่มีไฟฟ้าใช้ต้องใช้โคม (ตะเกียง) ใส่น้ำมันก๊าดเวลาจุดก็มีควันดำๆ แต่มีเครื่องใช้ไฟฟ้า คือ วิทยุพานิทรใส่ถ่าน 2 ก้อน โทรทัศน์ขาวดำเสียบไฟจากหม้อเบต (เบตเตอร์) เวลาจะชาร์ตก็ต้องขนเอาไปเสียบไฟชาร์ตข้างนอก เสียค่าชาร์ต 10 บาท อยู่ได้ 5-7 วันต่อการชาร์ตหนึ่งครั้ง ส่วนเตารีดที่ใช้ก็เป็นเตารีดถ่าน ขนาดไปเรียนมอชอแล้วก็ยังใช้เตารีดถ่านอยู่เลย (หัวเราะ)...³¹”

คนรุ่นพี่ดาเริ่มมีรถถีบใช้ในหมู่บ้านแล้ว เวลาไปโรงเรียนก็ปั่นไปถึงกาดแม่เหียะ ระยะทางประมาณ 4-6 กิโลเมตร เมื่อเรียนระดับมัธยมก็ปั่นรถถีบไปจอดบ้านญาติแล้วขึ้นรถเดือนไปโรงเรียน พี่ดาได้เล่าว่า ในช่วงนั้นอาชีพของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงคนรุ่นหนุ่มสาวไปทำงานรับจ้างข้างนอกตามโรงเผาอิฐมอญ และงานก่อสร้างต่างๆ แต่เมื่อถึงฤดูฝนก็ไปหาเห็ดหาหน่อไม้ไปขายวนเวียนกันไปตามฤดูกาล

ต่อมาหลังจากเรียนจบชั้นมัธยมแล้วพี่ดาได้สอบเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา โดยได้เข้าเรียนต่อที่คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วสามารถสอบบรรจุเป็นครูที่ตำบลแม่ตึ่น อำเภออมก๋อย ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านเกิดของเธอไปทางทิศใต้เกือบสามร้อยกิโลเมตร โยต้องเดินทางต่อไปยังโรงเรียนอีกประมาณ 30 กิโลเมตร รวมเวลาที่ใช้เดินทางจากบ้านถึงโรงเรียน (บ้านพักครู) ประมาณ 7 ชั่วโมง ในหน้าร้อน แต่ถ้าเป็นฤดูฝนฝนต้องใช้เวลาเดินทางประมาณ 8 ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย

³⁰ สัมภาษณ์พี่ดา 16 มีนาคม พ.ศ. 2554

³¹ สัมภาษณ์พี่ดา 16 มีนาคม พ.ศ. 2554

ในกรณีของพี่ดาอาจนับได้ว่าเป็นแรงงานที่ต้องไปทำงานต่างถิ่นแบบชั่วคราว แต่เนื่องจากการทำงานเป็นครูในถิ่นทุรกันดารค่อนข้างมีความยืดหยุ่นพอสมควร กล่าวคือ ทางโรงเรียนจัดให้มีการเรียนการสอนต่อเนื่อง เป็นเวลา 10 วัน และจะหยุดเรียน 4 วัน เพื่อให้ครูอาจารย์ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นคนนอกพื้นที่ได้กลับบ้านไปหาครอบครัว ด้วยระบบการทำงานที่ค่อนข้างยืดหยุ่น และการเดินทางที่ค่อนข้างสะดวก จึงทำให้พี่ดาสามารถเดินทางกลับบ้านได้เดือนละ 2 ครั้ง ส่วนการเดินทางจากบ้านไปโรงเรียนในแต่ละครั้งจะใช้วิธี “หารกัน” คือ เดินทางไปพร้อมกับครูหลายๆคนด้วยรถยนต์เที่ยวเดียวกันแล้วแชร์ค่าน้ำมันรถยนต์ด้วยกัน

ในด้านของการพัฒนาทางเทคโนโลยีนั้น พี่ดาเห็นว่ามียุทธศาสตร์ต่อการทำงานและวิถีชีวิตในปัจจุบันค่อนข้างมาก เนื่องจากต้องทำรายงานบันทึกการสอนด้วยคอมพิวเตอร์ เวลาสั่งงานต้องใช้อินเทอร์เน็ต (ส่งงานทางอีเมล) ยามมีเหตุฉุกเฉินก็ต้องอาศัยโทรศัพท์โทรแจ้งบอกข่าวคราวกัน ส่วนการเดินทางก็จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะถนนหนทางที่ดีขึ้น ทำให้พี่ดาและครูอีกหลายคนสามารถไปทำงานและกลับบ้านได้สะดวกขึ้น ซึ่งนอกจากจะทำให้คนหนุ่มสาวที่มีอาชีพเป็นครูในถิ่นทุรกันดารมีจำนวนเพิ่มขึ้นแล้ว ยังเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนในท้องถิ่นนั้นๆ เข้าถึงการศึกษาสมัยใหม่เพิ่มขึ้นด้วย³²

เมื่อมองวิถีชีวิตชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป พี่ดากล่าวว่าคนรุ่นหลังจะทำงานในเมืองมากขึ้น คนที่มีวิถีชีวิตแบบเดิมๆ ส่วนใหญ่จะเป็นคนเฒ่าอายุ 50-60 ปีขึ้นไป ที่ยังหาเห็ด หาหน่อไม้ อยู่กินแบบพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งนี้ เธอยังมองว่า การพัฒนาที่เข้ามานั้นมีทั้งด้านดีและด้านไม่ดี ในด้านดีคือ ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ถนนก็มี ไฟฟ้าก็มีใช้ สาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มีเพิ่มขึ้น แต่ด้านที่ไม่ดีคือ ทำให้ปัญหาเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเมื่อชุมชนมีถนน มีน้ำ มีไฟฟ้าใช้ และมีคนย้ายเข้ามาอาศัยในชุมชนมากขึ้น

เมื่อย้อนกลับไปใช้ชีวิตของตัวเองในช่วงที่ผ่านมา พี่ดาบอกว่า ชีวิตของคนรุ่นใหม่ แม้จะลำบากน้อยกว่าคนรุ่นก่อน แต่การดำเนินชีวิตก็ยากขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายการกินอยู่ต่างๆ แม้จะมีอาชีพที่มีรายได้ค่อนข้างมั่นคง แต่ก็ไม่ได้มากมายอะไร จึงจำเป็นต้องมีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างละเอียด ต้องแยกค่าอาหารการกิน ค่าน้ำมันรถ ค่าเดินทาง ค่าข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ และต้องมีการเก็บรายได้ส่วนหนึ่งไว้เป็นเงินออมไว้ใช้ยามฉุกเฉินด้วย นอกจากนี้พี่ดายังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเข้าถึงทุนมนุษย์และความรู้ ดังคำที่พี่ดาทิ้งท้ายไว้ว่า

³² เนื่องจากผู้วิจัยได้มีโอกาสเดินทางไปยังตำบลแม่ตั้นในช่วงกลางปี พ.ศ. 2548 อันเป็นช่วงเดียวกันกับพี่ดาที่ไปเป็นครูที่แม่ตั้นเช่นเดียวกัน โดยช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2548 ได้เกิดอุทกภัยน้ำป่าไหลหลากท่วมพื้นที่ตำบลแม่ตั้น กระแสน้ำในลำน้ำแม่ตั้นพัดสะพานขาด ไม่สามารถเดินทางข้ามลำน้ำได้ มีเพียงโทรศัพท์ของบางระบบเท่านั้นที่พอแจ้งข่าวคราวให้ญาติพี่น้องได้รับทราบได้

“... เลือกรียนพี่ก็เลือกสาขาเอง เวลาเรียนก็ตั้งใจเรียน ไม่ต้องมีใครมาบังคับ เลี้ยวเข็ญ เรียนจบแล้วก็หาที่ทำงาน หาสอบเอง ไม่ได้ไปพึ่งพาอาศัยใครที่ไหน แม้แต่เลือกคูครองก็เลือกเอง เป็นเรื่องของความรู้ ความสามารถของเราเองที่จะต้องพัฒนาขึ้นไปอีกเรื่อยๆ...”³³

5.3.6 คนนอกที่อยู่ข้างใน: บอม แรงงานอิสระในระบบการผลิตแบบยืดหยุ่น

บ้านเช่าหลังเล็กๆ สีเหลืองทองตั้งริมโค้งถนนห่างจากทางแยกคอกวัวประมาณสองร้อยเมตร สังเกตเห็นได้โดยง่าย แทบทุกครั้งที่มีผู้ขับขี่เดินทางเข้าไปในบ้านแม่เหิยะใน จะพบเห็นเสื้อหลากสีหลายสไตล์ตากแดดเป็นประจำ ถ้าไม่แขวนไว้กับประตูรั้วก็บริเวณกลางลานสำหรับจอดรถ จึงเกิดคำถามขึ้นในใจว่า เจ้าของบ้านนี้ทำอะไรถึงต้องเอาเสื้อมากมายไปตากแดดอยู่แทบทุกวัน จนกระทั่งได้มีโอกาสไปนั่งคุยอย่างเป็นกันเองในช่วงปลายฤดูร้อนของปี พ.ศ. 2554

“...ผมชื่อบอมครับ เป็นคนกรุงเทพฯ จบเพาะช่างมาหลายปีแล้ว ตอนนี้ก็แฟนที่เสื้อขายส่งตามสั่งบ้าง แต่ก็มีร้านของตัวเองอยู่ที่ตลาดรินคำครับ...”³⁴

ชายหนุ่มอายุราวสามสิบปีเริ่มบทสนทนาด้วยการบอกเล่าความเป็นมาสั้นๆ ให้ผู้วิจัยฟังว่าแฟนเป็นคนกรุงเทพฯ หลังเรียนจบก็ทำงานในกรุงเทพฯ อยู่ช่วงหนึ่ง ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่เชียงใหม่เนื่องจากแฟนทำงานที่นี่ ทั้งสองมีอาชีพคล้ายกัน แฟนของบอมเปิดร้านขายเสื้อผ้าและมีแบรนด์เป็นของตนเอง โดยการรับเสื้อจากกรุงเทพฯ มาขายและมีส่วนหนึ่งที่ออกแบบเองด้วย สำหรับบอมเองก็แฟนที่เสื้อขายทั้งที่ออกแบบลายเสื้อเองหรือตามความต้องการของลูกค้า ซึ่งทำรายได้ให้กับบอมมากพอสมควร ทั้งคู่มีร้านขายเสื้อของตนเองที่ตลาดรินคำซึ่งเป็นแหล่งซื้อปิ้งสำคัญย่านหนึ่งสำหรับวัยรุ่นในเมืองเชียงใหม่ กลุ่มลูกค้าเป้าหมายของทั้งคู่ส่วนใหญ่จึงอยู่ที่นักเรียนนักศึกษาและคนหนุ่มสาววัยทำงานที่ประกอบอาชีพต่างๆ ในเขตเมืองเชียงใหม่

“...ก็ไม่ได้ทำขายตลอดทั้งปีหรอก ถ้าเข้าฤดูฝนไม่มีแดดตากผ้าก็ไม่ทำหรือทำได้น้อยปีหนึ่งๆ รวมแล้วทำขายได้ประมาณ 6-7 เดือน รายได้ก็ไม่ได้มากมายอะไรแก่พออยู่ได้ครับ...”³⁵

³³ สัมภาษณ์พี่ดา 16 มีนาคม พ.ศ. 2554

³⁴ สัมภาษณ์บอม 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2554

³⁵ สัมภาษณ์บอม 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2554

เขาพูดอย่างสุภาพและถ่อมตัว แต่อันที่จริงแล้วบอมสามารถทำกำไรจากการ펀ท์เสื้อขายปีหนึ่งๆ แล้วไม่ต่ำกว่าหนึ่งแสนบาท เมื่อรวมกับรายได้จากแฟนสาวแล้ว ครอบครัวเล็กๆ ครอบครัวนี้จึงมีรายได้ที่ไม่ธรรมดา คือ ไม่ต่ำกว่าสามถึงสี่แสนบาทต่อปี การที่บอมทำอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ขนาดนี้ได้ นอกจากจะใช้ความรู้ความสามารถของตนเองแล้ว ยังเกิดจากการที่แฟนของบอมซึ่งเป็นคนเมื่องน่านเข้ามาศึกษาในเมืองเชียงใหม่อยู่ก่อนแล้ว จึงพอจะมีช่องทางในการทำการค้าประเภทนี้ได้ กอปรกับการเป็นคนรุ่นใหม่ที่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้สามารถสืบค้นข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์และอำนวยความสะดวกต่อการประกอบอาชีพนี้ เช่น การสั่งเสื้อผ้าจากโรงงานในกรุงเทพฯ การรับออกแบบและขายสินค้าทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น การทำธุรกรรมทางการเงินที่สะดวกรวดเร็วในปัจจุบันนี้ จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การประกอบอาชีพของบอมและแฟนสามารถประสบความสำเร็จได้ไม่ยาก แม้ว่าบางครั้งอาจจะมีความเสี่ยงบ้าง แต่ก็ก็เป็นเรื่องปกติของคนประกอบธุรกิจส่วนตัว แต่บอมก็ยังยืนยันจะทำอาชีพนี้ต่อไป เพราะนอกจากจะรายได้ดีแล้วยังมี “ความอิสระ” ที่ไม่ต้องไปทำตามความต้องการของใคร จะหยุดงานไปเที่ยวเมื่อไหร่ก็ได้ สังเกตได้จากที่เมื่อผู้วิจัยเข้าไปในบ้านแม่เหิยะในคราวใด มักจะพบรถยนต์หรือรถจักรยานยนต์มาจอดอยู่หน้าบ้านหรือในบ้านของบอมอยู่บ่อยครั้ง เมื่อสอบถามแล้วก็พบว่า เป็นเพื่อนของบอมหรือของแฟนบอมที่เข้ามาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นประจำ แม้ในวันที่ผู้วิจัยเข้าไปนั่งพูดคุย สัมภาษณ์ก็พบเพื่อนของบอมมานั่งสังสรรค์กันอยู่ก่อนแล้ว

ในฐานะที่เปรียบเสมือนคนนอกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแม่เหิยะใน บอมได้ให้มุมมองต่อผู้คนและชุมชนที่แตกต่างออกไปบ้างโดยกล่าวว่า บางครั้งก็ไม่ค่อยเข้าใจชาวบ้านที่ชอบว่าคนอื่นไม่ใช่นั่นอย่างนี้ แต่ตัวเองกลับทำไม่ดีเสียเอง เช่น เรื่องการตัดไม้ หาของป่า เป็นต้น หลายอย่างเขาก็ชื่นชมในความมีน้ำใจของชาวบ้านโดยเฉพาะเวลาร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม บอมได้ให้ความเห็นว่า การพัฒนาที่เข้ามาหลายอย่างทั้งตัวเขาและชาวบ้านไม่ได้ปฏิเสธเพียงแต่ควรจะมีการสอบถามคนในชุมชนก่อนว่าอยากได้อะไรพัฒนาด้านไหนบ้าง เขากล่าวที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ก็น่าจะเพียงพอแล้ว ไม่จำเป็นต้องพัฒนาเพิ่มเติมอะไรอีก นอกจากการแก้ปัญหาน้ำหลากและดินถล่มในฤดูฝน ปัญหาการขาดแคลนน้ำและหมอกควันในฤดูแล้ง เป็นต้น การพัฒนาที่เข้ามามากเกินไปก็อาจทำให้คนในชุมชนไม่มีความสุข เนื่องจากการที่บอมมาเข้าบ้านในชุมชนที่ค่อนข้างห่างจากเมืองและระบบสาธารณูปโภคที่ยังไม่สมบูรณ์นี้ เพราะเขาชื่นชอบความเงียบสงบของธรรมชาติ ห่างไกลจากความวุ่นวายของเมืองใหญ่ แม้ว่าในอนาคตเขาอาจจะต้องย้ายไปอยู่เมื่องน่านที่เป็นบ้านของแฟนสาวก็ตาม หากมีการพัฒนาถนนที่ทำให้การเดินทางสะดวกขึ้นแต่ต้องแลกด้วยความสงบที่ลดลง โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งบ้านเช่าของบอมอยู่บริเวณริมโค้งพอดิ รถที่วิ่งผ่านบริเวณนี้มักจะใช้ความเร็วสูงจนเกิดอุบัติเหตุอยู่บ่อยครั้ง จนบอมต้องเขียนป้ายติดไว้ที่ริมรั้วหน้าบ้านว่า “กรุณาขับรถช้าๆ ด้วยครับ”

เมื่อพิจารณาการเข้าถึงทุนในกรณีของบอม แม้ว่าจะเปรียบเสมือนเป็นบุคคลภายนอกที่เป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแม่เหิยะใน ซึ่งไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเท่าไรนัก แต่ก็นับเป็นตัวแทนของคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน ซึ่งตามความเป็นจริงคนแล้วคนกลุ่มนี้อาจไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านรอบข้างมากนัก แต่หากพิจารณาถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแล้วอาจนับได้ว่าเป็นแรงงานอิสระในห่วงโซ่อุปทาน (supply chain) ของระบบการผลิตแบบทุนนิยมประเภทหนึ่ง เป็นการผลิตที่แรงงานเป็นเจ้าของกิจการหรือเป็นผู้ประกอบการเอง มีการเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจแบบข้ามพื้นที่ ไม่จำกัดอยู่เฉพาะในชุมชนของตนเอง ความรู้ความสามารถและการเข้าถึงเทคโนโลยี ล้วนเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การประกอบอาชีพประเภทนี้ประสบผลสำเร็จ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เข้ามาเป็นเงื่อนไขในการผลิตมิใช่ความต้องการของลูกค้า (demand) ในระบบตลาดแต่เพียงอย่างเดียว ฤดูกาลก็ได้เข้ามามีบทบาททำให้การผลิตไม่ปรับเข้าสู่รูปแบบการใช้แรงงานแบบเต็มขั้นที่เรียกว่าต้อง “ขุดรีดตัวเอง” บอมจึงเป็นแรงงานฝีมืออิสระที่สามารถทำตามความต้องการของตนเองได้ในระดับหนึ่ง ขณะที่ชาวบ้านคนอื่นที่เป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปไม่สามารถกำหนดกฎเกณฑ์เหล่านี้ได้เลย ซึ่งน่าจะเกิดจากความแตกต่างระหว่างแรงงานทักษะและแรงงานทั่วไปที่ส่งผลให้แรงงานแต่ละประเภทมีรายได้แตกต่างกันเป็นอย่างมาก

5.4 สรุป

วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแม่เหิยะในมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา นับจากอดีตจวบจนปัจจุบัน เป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคมการเมืองในระดับที่ใหญ่กว่าชุมชน ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงยุทธวิธีในการดำรงชีวิตไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง โดยอาจสรุปได้ดังนี้

1) ช่วงการก่อตั้งชุมชน แบ่งออกเป็นสองช่วง คือ

1.1) การก่อตั้งชุมชนยุคแรก ระหว่างปี พ.ศ. 2470-2499 เป็นช่วงที่กลุ่มแรงงานขมุเข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับชุมชนแต่เก่าก่อน มีการพึ่งพาฐานทรัพยากรในชุมชนสูงมาก โดยทำการเกษตรแบบยังชีพ การเข้าถึงทุนทางธรรมชาติจึงมีความสำคัญสูงสุด แม้ว่าทุนมนุษย์อันหมายถึงความรู้ ทักษะ และกำลังแรงงานกรณีของชาวขมุที่ทำการตัดไม้มีความจำเป็นต่อการเลี้ยงชีวิต แต่ก็ยังไม่จำเป็นเท่ากับการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น

1.2) การก่อตั้งชุมชนยุคที่สอง ระหว่างปี พ.ศ. 2500-2519 เป็นยุคที่เริ่มมีคนจากชุมชนรอบข้าง เช่น บ้านปง ตำบลบ้านปง บ้านห้วยทราย ตำบลแม่เหิยะ เข้ามาตั้งถิ่นฐานสมทบกับชุมชนยุคแรก การทำมาหากินยังคงพึ่งพาฐานทรัพยากรอยู่บ้างแต่ลดความสำคัญลง การทำไม้ยุติไปเปลี่ยนไปเป็นการตัดไม้แลกหัวส่งโรงเผากระเบื้องดินก่ และมีการออกไปรับจ้างภายนอกเพิ่มขึ้น บทบาทของทุนมนุษย์ ทุนทางสังคมเพิ่มมากขึ้น

2) ช่วงการเปลี่ยนแปลงไปสู่พื้นที่อนุรักษ์ นับจากหลังปี พ.ศ. 2520-2545 รัฐโดยกรมป่าไม้เข้มงวดต่อชุมชนมากขึ้น กระบวนการขยายอำนาจรัฐส่วนกลางเข้าครอบครองและควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่น จากกรณีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ซึ่งอยู่ในชั้นการจำแนกแยกแยะพื้นที่ป่าตามหลักเกณฑ์ทางนิเวศวิทยา ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรอันหมายถึง ทุนทางธรรมชาติโดนจำกัด และเป็นปัจจัยหนึ่งในการผลักดันให้คนในชุมชนต้องไปประกอบอาชีพภายในเมืองมากขึ้น ดังนั้น ทุนที่เพิ่มความสำคัญนอกจากทุนมนุษย์และทุนทางสังคมแล้ว ทุนทางกายภาพซึ่งหมายถึง ถนนหรือเส้นทางที่ใช้สัญจรไปมาระหว่างชุมชนแม่เหิยะกับชุมชนภายนอก โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง แม้แต่กับกลุ่มคนที่ยังพึ่งพาฐานทรัพยากรก็ได้อาศัยเป็นเส้นทางขนส่งผลผลิตจากป่าเข้าไปขายยังตัวเมืองเชียงใหม่ แม้ว่าอาจจะไม่ได้เป็นรายได้หลัก แต่ก็สามารถช่วยเหลือในด้านค่าใช้จ่ายต่างๆ ได้บ้าง ส่วนในด้านการอพยพเข้ามาอาศัยในพื้นที่ก็ยังเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แม้ว่าจะมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติไปแล้วก็ตาม

3) ช่วงการพัฒนาสมัยใหม่หลัง พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา เข้าสู่ยุคของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่กล่าวไปในบทที่ 4 เป็นยุคที่ทางอุทยานฯ เพิ่มความเข้มข้นในการควบคุมพื้นที่มากขึ้น เกิดกระบวนการที่เรียกว่า “Deterritorialization” ในการอนุญาตให้เกิดโครงการพัฒนาขึ้นในเขตอนุรักษ์ซึ่งแต่เดิมห้ามมีกิจกรรมเหล่านี้ ส่งผลให้มีการผลักดันให้คนออกจากพื้นที่อยู่อาศัยเดิม หลังจากนั้นจึงเกิดกระบวนการ “Reterritorialization” เพื่อประกาศพื้นที่มาเป็นของรัฐเช่นเดิม แต่กิจกรรมในพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ธรรมชาติได้ถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว ชาวบ้านจึงไม่สามารถเข้าไปใช้พื้นที่เพื่อทำกินได้ ทำให้ความเสี่ยงในชีวิตของคนในชุมชนเพิ่มขึ้น ความสำคัญในการเข้าถึงทุนทางกายภาพอัน หมายถึง ที่ดิน จึงมีความสำคัญต่อความมั่นคงในชีวิตเพิ่มขึ้น ด้านอาชีพ พบว่ามีความหลากหลายในอาชีพมากขึ้น การวิเคราะห์รูปแบบการเข้าถึงทุนและความสำคัญของทุนผ่านกรณีศึกษา ช่วยให้ทราบว่า ทุนที่มีความสำคัญเทียบเท่ากันมี 3 ประเภท คือ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางการเงิน โดยเฉพาะผู้ที่ประกอบอาชีพเป็นเจ้าของกิจการรายย่อยทุนทางการเงินจะเข้ามามีบทบาทมาก ขณะเดียวกันทุนทางสังคมอันหมายถึง เครือข่ายทางสังคมก็มีความสำคัญไม่ด้อยไปกว่ากัน

กล่าวโดยสรุป แม้ความสามารถและรูปแบบการเข้าถึงทุนประเภทต่างๆ ของแต่ละคนมีความแตกต่างกัน ทำให้มีรูปแบบการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันออกไปด้วย ขณะเดียวกัน แรงกดดันจากการประกาศเขตอนุรักษ์รวมถึงการพัฒนาที่เกิดขึ้น ล้วนส่งผลกระทบต่อชาวแม่เหิยะในทุกคนแม้ว่าจะมีระดับที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์ของยุทธวิธีการดำรงชีวิตที่ชาวบ้านทุกคนต้องการ คือ ความพยายามรักษาความมั่นคงในการดำรงชีวิตนั่นเอง